

Michał Tomasz Wójciuk
(Muzeum Powstania Warszawskiego)

Przemoc, presja, przekupstwo i konflikty na sejmikach brzeskim i pińskim w dobie saskiej w świetle pamiętników i korespondencji

Przełomowe znaczenie dla Wielkiego Księstwa Litewskiego miała reforma powiatowa 1565 – 1566 r., kiedy powzięto decyzję o ujednoczeniu podziału administracyjnego kraju na województwa i powiaty¹. Na podstawie przywileju Zygmunta Augusta z 30 grudnia 1565 r. ustanowione zostały sejmiki powiatowe². W podzielnym na dwa powiaty województwie brzesko-litewskim zbierały się dwa sejmiki: brzeski i piński. Tą podstawową instytucją samorządu szlacheckiego uczestnicy zjazdu traktowali jako ostoję dla swoich swobód. Rewerencja, jaką darzono sejmik wyrażała się w idealizowaniu jego działalności przez uczestników zjazdu. Relacjonując obrady sejmiku gromnicznego w 1750 r., Leopold Orzeszko napisał, że nie przeszkodzono wówczas „nieskazitelnemu sejmikowi powiatu naszego pińskiego”, dzięki czemu elekcja deputatów „zgodnie stała”³.

¹ М. К. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского статута*, Москва 1892, s. 20 – 190; Пор. *Описание поветовъ и границъ*, № 55, *Приложения* (pro s. 850): *Акты, относящиеся къ исторіи литовско-русскихъ сеймовъ при Сигизмундъ-Августъ* [w] М. К. Любавский, *Литовско-Русский сеймъ. Опытъ по исторіи учрежденія въ связи съ внутреннимъ строемъ и вльиною жизнью государства издание Императорскаго Общества Исторіи Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетъ*, Москва 1900, s. 156 – 164; por. D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564 – 1588)*, Vilnius 2006, s. 16.

² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów [dalej: AGAD, AR], dz. I, sygn. 7772; *Жалованная грамота всьмъ обывателямъ Литвы, 1565 Декабря 30, № 38* [w] *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи собранные и изданные Археографическою Коммиссією*, т. 3, 1544 – 1587, Санктпетербургъ 1848, s. 138.

³ L. Orzeszko do M. K. Radziwiłła, 26 luty 1750, AGAD, AR dz. V, sygn. 10965, s. 2.

Problematyką sejmików litewskich (w tym także sejmiku brzeskiego) oraz specyfiką trybów parlamentarnych w epoce saskiej, zajmowano się już wielokrotnie⁴. W historiografii zwracano także uwagę na niektóre aspekty niepokojów sejmikowych⁵ i inne zjawiska zachodzące na granicy prawa w sferze publicznej polsko-litewskiego państwa, jak przekupstwo⁶ czy przemoc⁷. Mimo znacznego zainteresowania badaczy tematyką sejmikową, można jeszcze zabrać w tej sprawie głos. Nie wiele bowiem uwagi poświęcono dotąd odniesieniom uczestników zjazdu wobec zjawisk ingerujących w przebieg sejmiku, wszelkich nieprawidłowości w jego funkcjonowaniu oraz miejscu jakie te incydenty zajmowały w świadomości szlachty. Omawiając różne zewnętrzne i wewnętrzne influencje, determinujące postawy szlachty wobec przejawów wykorzystywania na sejmikach siły, przymusu, przekupstwa, presji bądź przemocy, nie można pominąć ich kontekstu społeczno-kulturowego, a także uwarunkowań gospodarczych i politycznych.

Prawo dopuszczało swobodne wyrażenie sprzeciwu oraz wstrzymanie czynności zjazdu przez uczestnika sejmiku. Ta zasada znalazła odzwierciedlenie w konstytucji z 1718 r., gdzie „wolny głos” obdarzony został emfatycznym mianem: „kleynot wolnego narodu tey Rzplitey”⁸. Protestacja wyrażona na sejmiku, a następnie oblatowana w księgach grodzkich mogła zawiesić *activitatem* zjazdu. Jej skuteczność jednak, w obliczu braku prawnych reguł zależała od różnych czynników związanych z lokalną specyfiką sejmiku⁹. By jej przeciwdziałać, starano się, jeśli była taka możliwość znaleźć kompromisowe rozwiązanie¹⁰. Koncyliacyjne podejście, by

⁴ Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny”, R. 62, 1971, z. 3, s. 397 – 416; W. Kriegeseisen, *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1991, s. 170 – 228; M. Czepe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obolu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha 1750 – 1763*, Warszawa 1998, s. 194-229; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI – XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 127 – 130; A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569 – 1763*, Warszawa 2002; P. Zarubin, *Żydzi w świetle akt sejmiku brzeskiego litewskiego na podstawie wybranych przykładów z II połowy XVII w. i czasów saskich*, „Kwartalnik Historii Żydów”, nr 3, 2006 (219), s. 327-340; D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskiego w latach 1565 – 1763*, Wrocław 2008, maszynopis rozprawy doktorskiej, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Historyczny; E. Kowalska, *Organizacja i działalność sejmiku brzesko-litewskiego w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, „Lituano-Slavica Poseniensiensia. Studia Historica”, XIII, 2008, s. 69-95.

⁵ A. Lityński, *Ochrona sejmików w polskim ustawodawstwie karnym XVI – XVIII w.*, „Przegląd Prawa i Administracji”, VII, 1976, s. 229 – 242.

⁶ J. Bardach, *Czołobicia i pokłony. Kartka z dziejów administracji Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV – XVI w.* [w] Tegoż, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVII w.*, Warszawa – Białystok 1970, s. 379 – 390; J. Tazbir, *Staropolskie nazwy łapówek*, „Język Polski. Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego”, styczeń – luty 1995, t. LXXV, z. 1, s. 42 – 46; Tegoż, *Korupcyjne, posuły kubany i wziętki* [w] *Parlament, prawo, ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesięciolecie pracy twórczej*, red. K. Iwanicka, M. Skowronek, K. Stembrowicz, Warszawa 1996, s. 300 – 305.

⁷ I. H. Pugaciewicz, *Przemoc i bezpieczeństwo publiczne w woj. łęczyckim: XVII-XVIII wiek (La violence et la securite publique dans la voievodie de Łęczyca: XVIIe-XVIIIe siecle)*, Białystok 1997, maszynopis rozprawy doktorskiej, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.

⁸ Biblioteka Narodowa [dalej: BN], Zb. Morst., rkps 6654, k. 490; VL VI, s. 204, f 394, „Głos wolny”.

⁹ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 106 – 114.

¹⁰ E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587 – 1652. System parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 95; W. Kriegeseisen, dz. cyt., s. 160.

dać wyraz powszechnej *unanimitatem* wpisanej w egalitarny charakter ideologii szlachty, mającej również odzwierciedlać utopijne pojęcie *aequalitas*¹¹, znajdowało przełożenie w odniesieniu do antagonistów: w przekonywaniu, argumentowaniu i perswadowaniu¹². Choć wzniosła wymowa sformułowań areng laud sejmikowych informująca o jedności uczestników zjazdu często była daleka od rzeczywistości.

Piętnowane były wszelkie symptomy przemocy na zjazdach publicznych: sejmikach, sądach i trybunałach, co znajdowało wyraz w licznych konstytucjach¹³. Podobnie dezaprobatą wobec tych incydentów uwidoczniła została w statutach litewskich w 1566 r.¹⁴ i 1588 r.¹⁵ Zabraniano wnoszenia na zgromadzenie broni palnej i białej. Zakazane było już samo wyciągnięcie broni. Jak wiadomo zakazy dalekie były od skuteczności. W XVII w. w doktrynie prawnej przestępstwa przemocy na sejmikach, traktowano jednocześnie jako *crimina privata* oraz *crimina publica*, co powodowało bałagan interpretacyjny. Koncepcja prawnego klasyfikowania tych incydentów, ewoluowała dopiero w dobie Sejmu Czteroletniego, kiedy zamieszania na sejmiku zaczęto uważać za przestępstwa publiczne¹⁶.

W czasach saskich miały miejsce różne próby określenia i publikacji reguł dotyczących bezpieczeństwa sejmików, do takich należały projekty z lat 1734 – 1735 i 1748¹⁷. Na sejmie zwyczajnym w Warszawie w 1740 r. kasztelan lubelski Maciej Suchodolski w swym wystąpieniu na sesji 12 października: „bezpieczeństwo sejmikom prawem obwarować zalecał, przez pozwolenie trybunałom karać *violatores* tegoż bezpieczeństwa”¹⁸.

Zakazane i piętnowane były uznawane za podporządkowanie biorącego dającego - „korrupcyje”¹⁹, czemu wyraz dały konstytucje z 1699 r. („*De corrupto et corruptente*”)²⁰ i z 1726 r. („*De corrupto*”)²¹. Na Litwie świadczeń materialnych poza standardowymi procedurami zakazywały statuty litewskie (1566, 1588), kiedy przy

¹¹ C. Backvis, *Wymóg jedności a „wola ogółu”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. XXVII, z. 2, 1975, s. 161 – 173; A. Lityński, *Szlachecka doktryna na sejmikach, czyli między mitem a utopią, zagadnienia wybrane [w] Parlament, prawo, ludzie...*, s. 134 – 141.

¹² M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego...*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. I, 1714 – 1757, Warszawa 1986, s. 233, 321, 322, 343, 344; tegoż, t. II, 1758 – 1764, s. 78.

¹³ 1507, VL I, s. 165 f 363; 1510, VL I, s. 169 f 372; 1520, VL I, s. 178, f 393; 1578, VL II, f 967, s. 184; 1581, VL II, f 1012, s. 206; 1601, VL II, f 1527, s. 402; 1611, VL III, f 9, s. 9; 1638, VL III, f 959, s. 455; 1678, VL V, nr 4, f 647, s. 315 – 316.

¹⁴ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года*, Мінск, 2003, Роздзьль 4-й о судьяхъ и о судьяхъ, Артыкуль 38, *Ижъ никто съ бронями передъ судъ приходити не маєть*.

¹⁵ *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588, тэксты, даведнік, каментары*, Мінск 1989, Роздзьль 4-й о судьяхъ и о судьяхъ, Артыкуль 7, *О беспечности судьи, подьсудька и писара земских, также вряду кргодского, по тому жь суду подкоморьского и комисарского*.

¹⁶ A. Lityński, *Ochrona sejmików...*, s. 233.

¹⁷ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 129 – 130.

¹⁸ Biblioteka PAU i PAN w Krakowie [dalej: B.PAN-PAUKr.], rkps 1108, k. 26.

¹⁹ Por. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: B.Ossol.], rkps 302/II, s. 260; por. AGAD, Archiwum Publiczne Potockich [dalej: AGAD, APP], sygn. 64, s. 38.

²⁰ AGAD, APP, sygn. 55, t. I, s. 298 – 299; VL VI, s. 33, f 60.

²¹ VL VI, s. 241, f 474.

okazji omawiania okoliczności powołania składu sądu ziemskiego, zobowiązano urzędników, by wykonywali swe powinności sprawiedliwie, „не за посулы и дары”²². Słowo „korupcja” było szesnastowiecznym zapożyczeniem łacińskim. Wyraz „*corruptio, -onis*” implikuje – „psucie się czegoś”²³. Termin „korupcja” oznaczał więc: „złe postępowanie”, „skażenie”, „zepsowanie”²⁴. Wyrażenie „posuł” („посул”) sięgało późnego średniowiecza, charakteryzowało sposób przekazywania podarku, którego forma ze zrozumiałych przyczyn nie była osobista²⁵. Nieformalne świadczenia materialne na Litwie, pochodziły m.in. od akceptowanych przez prawo - „czołobici” i „pokłonów”, zwyczajowych darów składanych w średniowieczu gospodarowi i jego urzędnikom. Podarki ofiarowywane urzędnikom, z czasem stawały się świadczeniami nieformalnymi i wymuszonymi arbitralnie przez zainteresowanych. Gospodar broniąc sfery swoich prerogatyw zakazywał ich składania²⁶. Zwyczajom korupcyjnym w okresie staropolskim sprzyjało przeświadczenie szlachty o słuszności dodatkowego wynagrodzenia za służbę w obliczu dosyć luźnego podejścia państwa do obowiązku wywiązywania się z należnych standardowych form zapłaty²⁷.

Wróćmy do zjawisk przemocy. W świetle osiemnastowiecznej katolickiej teologii moralnej, sytuacje świadomego szkodenia innym osobom odczytywane były jako grzechy przeciwko cnocie teologicznej miłości - wymieniano: niezgodę, gwałtowność, kłótnię, zwadę, sprzeczkę i bójkę, uznawane za grzechy śmiertelne²⁸. Za siłę sprawczą powstawania szeregu grzechów uważano gniew – jeden z grzechów głównych, powodujący: „wstręt, niechęć, zawziętość, niezgodę, zapalczywość, okrucieństwo, wrzaski, zniewagę, oszczerstwo, zlorzeczenie, bluźnierstwo, bójkę i zabójstwo”²⁹. Skomplikowane gatunkowe podziały grzechu nie prowadziły jednak do wyjaśnienia jego szkodliwości. Jak wytłumaczył o. Andrzej Derdziuk, sposób opisywania grzechu w obszarze staropolskiej hamartiologii, stanowił w atmosferze polemiki kontrreformacyjnej odpowiedź na nurty protestanckie, które zbyt podkreślały prawo wolności i teorię zbawienia uzasadnianą jedynie wiarą. Teologowie katolicy postrzegali grzech bardziej reistycznie niż personalistycznie. Analizując poszczególne kazusy, zapominano jednak o przykładach pozytywnych przyczyniając się przy tym do zagmatwania istoty rzeczy poprzez negatywny obraz rzeczywi-

²² *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года...*, Роздзьць 4-й о судьяхъ и о судьяхъ, Артыкулъ 1, *О выбиранью судей въ повѣльѣ; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588, тэксты, даведнік, каментарый...*, Роздзьць 4-й о судьяхъ и о судьяхъ, Артыкулъ 1, *О вольномъ обиранию вряду земьского, судий, подьсудьков и писаровъ в каждой земли и повельѣ.*

²³ *Słownik łacińsko-polski*, t. I, A-C, pod red. M. Plezi, Warszawa 2007, s. 778.

²⁴ A. Żurowski, *Korupcja* [w] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. X, K – Korzyść, Wr. – Wa-wa – Kr. – Gd., 1976, s. 659.

²⁵ J. Tazbir, *Staropolskie nazwy...*, s. 44 – 45.

²⁶ J. Bardach, dz. cyt., s. 388-390.

²⁷ Por. J. Tazbir, *Korupcye...*, s. 301.

²⁸ A. Derdziuk OFMCap, *Grzech w XVIII wieku. Nurty w polskiej teologii moralnej*, Lublin 1996, s. 188 – 192.

²⁹ Tamże, s. 162 – 165.

stości³⁰. Mogło sprzyjać to między innymi relatywnemu podejściu do czynności uznawanych za grzechy przy subiektywnej ocenie własnej postawy moralnej przez wiernych – „dualizm etyczny”³¹.

Dużym ułatwieniem dla badań nad życiem politycznym szlachty epoki saskiej jest pamiętnik Marcina Matuszewicza, opisujący w podstawowej warstwie narracyjnej okres panowania Augusta III³². W sferze politycznej przedstawił on jednak tylko punkt widzenia grupy aktywnej politycznie klienteli magnackiej, kręgu najbardziej zbliżonego do patrona³³. Odmienną postawę dostrzec można w mniej znanym diariuszu posesjonata pińskiego Franciszka Szyrmy³⁴. Pamiętnik ten jest odzwierciedleniem postaw w czasie wojny północnej, a następnie względnej stabilizacji politycznej. Diariusz M. Matuszewicza został spopularyzowany dzięki pracy wydawniczej Adolfa Pawińskiego³⁵, a później Bohdana Królikowskiego i Zofii Zielińskiej³⁶. Korzystam tu z edycji B. Królikowskiego. Aby uchwycić specyfikę terminologiczną, niektóre określenia dotyczące życia sejmikowego przytoczyłem w formie występującej w rękopisie³⁷. Oprócz pamiętników wykorzystałem zbiory korespondencji terrigenów brzeskich i pińskich, które są w dużej mierze obrazem relacji klientalnych. Omawiany materiał uzupełniłem diariuszami sejmowymi, pomocnymi dla odzwierciedlenia obecności i absencji posłów brzeskich i pińskich na sejmach, co pozwoliło na wyciągnięcie wniosków o funkcjonowaniu sejmiku. W rozważaniach skupiłem się na relacjach nieurzędowych, by możliwym było uchwycenie ich nieoficjalnej wymowy. Z tego powodu też w mniejszym stopniu wykorzystałem akta sejmikowe.

W opublikowanym w 2004 r. wykazie - *Deputaci Trybunału Głównego...*, opracowanym przez Andrzeja Rachubę i Przemysława P. Romaniuka³⁸ znajdujemy informacje o 36 sejmikach deputackich brzeskich w epoce saskiej, które wysłały swoich przedstawicieli na Trybunał³⁹. Brak deputatów brzeskich z 19 zjazdów⁴⁰, a o 11

³⁰ Tamże, s. 319 – 323; por. P. Badyńska, *Model człowieka w polskim piśmiennictwie parenetycznym XVIII w. (do 1773 r.)*, Warszawa 2004, s. 51-52.

³¹ Z. Kuchowicz, *Człowiek polskiego baroku*, Łódź 1992, s. 163.

³² M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego...*, dz. cyt.

³³ Por. Z. Zielińska, dz. cyt., s. 397 – 416.

³⁴ Biblioteka im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego [dalej: BTNP] R. [rkps] 113, *Dyaryusz ręki mojej w Roku 1691. Msca Marca q 10. zacząty. Przeze mnie Franciszka Szyrmę pisany*, k. 79 – 118v.

³⁵ *Pamiętniki Marcina Matuszewicza Kasztelana brzesko-litewskiego 1714 – 1765*, wyd. A. Pawiński, t. I – IV, Warszawa 1876.

³⁶ M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego...*, dz. cyt.

³⁷ Biblioteka Muzeum Narodowego w Krakowie [dalej: MNK] rkps. 94, *Dyaryusz Życia mego ile pamiętac mogą dla wiadomości potomkom moim Spisany oraz dla przestrogi, czego się wystrzegać a co do nasładowania jest pozytywne*.

³⁸ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1697 – 1794. Spis*, t. II, oprac. A. Rachuba i P. P. Romaniuk, Warszawa 2004.

³⁹ *Deputaci Trybunału...*, s. 30 – 276.

⁴⁰ 1699 r. (*Deputaci Trybunału...*, s. 35); 1700 r. (tamże, s. 39); 1719 r. (tamże, s. 110); 1731 r. (tamże, s. 152); 1732 r. (tamże, s. 157); 1740 r. (tamże, s. 186); 1744 r. (tamże, s. 202); 1746 r. (tamże, s. 210); 1747 r. (tamże, s. 214); 1749 r. (tamże, s. 222); 1751 r. (tamże, s. 230); 1754 r. (tamże, s. 238); 1755 r. (tamże, s. 245); 1756 r. (tamże, s. 250); 1757 r. (tamże, s. 254); 1758 r. (tamże, s. 257); 1761 r. (tamże, s. 272); 1763 r. (tamże, s.

sejmikach gromnicznych w ogóle brak informacji⁴¹. W przypadku powiatu pińskiego, wiemy o pozytywnym odbyciu 39 sejmików deputackich⁴², 14 nie wysłało swoich przedstawicieli na Trybunał⁴³, brak informacji na temat 13 zjazdów⁴⁴.

Tabela nr 1. Niepokoje na sejmiku brzeskim w pamiętniku Marcina Matuszewicza

	Zjawiska konfliktowe									
	Następstwa postępowania prawnego bądź zachowań tradycyjnych i obyczajów sejmikowych					Zjawiska przemocy i ich konsekwencje				
sejmik	1	2	3	4	5	6	7	8.	9	10
poselski									1733	
							1744			
						1754				
										1758
			1760							
deputacki				1740						
						1744				1744
					1747					
		1749								
	1751									
		1755						1755		
		1756						1756		
	1757									
							1758			
	1761									1761
1763										

281); do tej liczby należy też zaliczyć sejmik 1737 r. (AGAD, AR dz. V, sygn. 17362/I, s. 101), o którym brak danych w spisie - *Deputaci Trybunału...*, s. 172.

⁴¹ 1697 r. (*Deputaci Trybunału...*, s. 25); 1706 r. (tamże, s. 63); 1707 r. (tamże, s. 67); 1722 r. (tamże, s. 117); 1723 r. (tamże, s. 124); 1727 r. (tamże, s. 138); 1728 r. (tamże, s. 142); 1733 r. (tamże, s. 160); 1734 r. (tamże, s. 163); 1735 r. (tamże, s. 167); 1739 r. (tamże, s. 180).

⁴² *Deputaci Trybunału...*, s. 30 – 281.

⁴³ 1714 r. (*Deputaci Trybunału...*, s. 92); 1717 r. (tamże, s. 103); 1719 r. (tamże, s. 110); 1730 r. (tamże, s. 149); 1731 r. (tamże, s. 152); 1745 r. (tamże, s. 206); 1748 r. (tamże, s. 218); 1749 r. (tamże, s. 222); 1752 r. (tamże, s. 234); 1753 r. (tamże, s. 237); 1755 r. (tamże, s. 245); 1758 r. (tamże, s. 257); 1760 r. (tamże, s. 267); do tej liczby należy też zaliczyć sejmik 1724 r. (BTNP, rkps 113, k. 110), o którym brak danych w spisie - *Deputaci Trybunału...*, s. 127.

⁴⁴ 1697 r. (*Deputaci Trybunału...*, s. 25); 1705 r. (tamże, s. 60); 1706 r. (tamże, s. 64); 1709 r. (tamże, s. 74); 1722 r. (tamże, s. 118); 1728 r. (tamże, s. 142); 1733 r. (tamże, s. 160); 1734 r. (tamże, s. 164); 1735 r. (tamże, s. 167); 1739 r. (tamże, s. 180); 1741 r. (tamże, s. 191); 1746 r. (tamże, s. 207); 1757 r. (tamże, s. 254).

gospodarski						1744				
								1745		
					1750					
							1755			
							1758*			
	1759									
			1761							
elekcyjny /podkomorski			1750							
	1752									
elekcyjny /podsędkowski						1750				
						1752				

Źródło: M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego...*, oprac. B. Królikowski, komentarz Z. Zielińska, t. I, 1714-1757; t. II, 1758-1764, Warszawa 1986

*Sejmik najprawdopodobniej odbył się w 1757 r., a nie jak podał M. Matuszewicz w 1758 r., por. AGAD, AR dz. V, sygn. 17142, s. 35.

1. Zerwanie sejmiku w efekcie czynności prawnej lub aktu prawnego [„manifest *contra totum actum* seymiku”, „sejmik jako niedoszły pożegnal”]
2. Jednoczesne powitanie i pożegnanie sejmiku [„w iednymze głosie zagał y pożegnal Seymik”]
3. Sejmik zakończony bez podjęcia decyzji, bez formalnych protestacji [„irritu rozszedł się eventu”; „rozszedł się bez żadnej exacerbacji”]
4. Sejmik „niedoszły” z powodu rywalizacji [„przez emulacją”]
5. Brak wystarczających informacji o przyczynach zerwania sejmiku
6. Sejmik „niedoszły”, gdzie przemoc była bezpośrednim powodem zakończenia zjazdu
7. Sejmik „niedoszły”, gdzie wystąpiły zjawiska przemocy, ale zerwanie było konsekwencją aktu prawnego bądź czynności prawnej
8. Groźba pojawienia się zjawiska przemocy na sejmiku [„wyrzawiwszy *animositatem* Braterską *in excidium Sui*”]
9. Sejmik zakończony pozytywnie, na którym miały miejsce akty przemocy
10. „Tumult” w czasie trwania sejmiku, zachodzący na podłożu religijnym, wymierzony w ludność żydowską

M. Matuszewicz i F. Szyrma pozostawili szereg wyrażań odnoszących się do relacji interpersonalnych na sejmikach. Terminy te można podzielić na kilka grup: sytuacje konfliktowe⁴⁵, zjawiska agresji⁴⁶, wywieranie nacisku na osoby⁴⁷ oraz określenia form przekupstwa⁴⁸, czynności prawne⁴⁹, wreszcie określenia wyrażające de-

⁴⁵ „emulacja” (MNK, rkps 94, s. 104); „lukta” (MNK, rkps 94, s. 151); „opozycya” (MNK, rkps 94, s. 149, s. 279, s. 307); „psuiący”, „psuiąc” (MNK, rkps 94, s. 188, s. 220).

⁴⁶ „scissya” „scissia” (-e) (BTNP, R. 113, k. 83v, k. 84, k. 110v); „tumult” (MNK, rkps 94, s. 14, s. 153, s. 188, s. 200, s. 276, s. 383-386, s. 427, s. 434, s. 604, s. 846, s. 850, s. 973); „fremius” (MNK, rkps 94, s. 604); „burdy” (BTNP, R. 113, k. 84v).

⁴⁷ „wyperswadowanie” (MNK, rkps 94, s. 304).

⁴⁸ „akkommodacja” („akkommodacją”) (MNK, rkps 94, s. 971; BTNP, R 113, k. 117v); „suplementa” (MNK, rkps 94, s. 917); „suplementów” (MNK, rkps 94, s. 919); „suplementowałem” (MNK, rkps 94, s. 231, s. 919).

⁴⁹ „sejmik jako niedoszły pożegnal” (MNK, rkps 94, s. 386); „kontrydycya” (MNK, rkps 94, s. 152, s. 188); „protestacya” (MNK, rkps 94, s. 217); „tamować” (MNK, rkps 94, s. 149); „manifest *contra totum ac-*

strukcję zjazdu⁵⁰. M. Matuszewicz opisał w diariuszu lub wspominał tylko o 53 sejmikach brzeskich odbytych w latach 1733 – 1763, było to: 13 sejmików poselskich, 21 deputackich, 8 gospodarskich, 10 elekcyjnych (jeden sejmik na jeden urząd) oraz 1 konfederacja⁵¹. W tej liczbie znalazło się 29 sejmików odbytych pozytywnie i 24 „niedoszło”. Pamiętnikarz w najrozmaitszy sposób przedstawił też wpływ przemocy na przebieg sejmiku [zob. Tabela nr 1]. Diariusz F. Szyrmy pozostawił wspomnienie zaledwie 48 sejmików pińskich zwołanych w latach 1700 - 1732⁵², z których „niedoszło” – 12 [zob. Tabela nr 2]. Reprezentację powiatów w Izbie poselskiej zestawilem na podstawie diariuszy sejmowych, pamiętników, korespondencji i akt sejmikowych. Sejmik brzeski w latach 1697 – 1763 nie wysłał swoich przedstawicieli na 5 sejmów. Posłowie pińscy z kolei nie pojawili się na 7 sejmach. Do sejmu nadzwyczajnego w Grodnie w 1730 r. posłowie brzescy i pińscy obecni byli na wszystkich sejmach [zob. Tabela nr 3 - aneks]. Przedstawiciele powiatów brzeskiego i pińskiego uczestniczyli w elekcjach Augusta II⁵³ i Stanisława Leszczyńskiego (1733 r.)⁵⁴ oraz w „sejmie niemym” (1717 r.)⁵⁵.

tum seymiku” (MNK, rkps 94, s. 848); „w iednymze głosie zagał y pożegnał Seymik” (MNK, rkps 94, s. 427, 605).

⁵⁰ „irrito rozszedł się *eventu*” (MNK, rkps 94, s. 276); „rozszedł się bez żadnej exacerbacji” (MNK, rkps 94, s. 276); „bez concluzyey, bez protestacyey rozszedł się” (BTNP, R 113, k. 116); „wyraziwszy *animositatem* Braterską *in excidium Sui*” (MNK, rkps 94, s. 427); „seymik nie doszedł” (MNK, rkps 94, s. 281); „niedoszły” (MNK, rkps 94, s. 386).

⁵¹ Sejmiki poselskie: 1733 r. (M. Matuszewicz, t. I, s. 53); 1740 r. (tamże, s. 166); 1744 r. (tamże, s. 230 – 234); 1746 r. (tamże, s. 257); 1748 r. (tamże, s. 272); 1750 r. (tamże, s. 308 – 309); 1752 r. (tamże, s. 344 – 345); 1754 r. (tamże, s. 418 – 419); 1756 r. (tamże, s. 706); 1758 r. (tegoż, t. II, s. 30, 42); 1760 r. (tamże, s. 112 – 116); 1761 r. (tamże, s. 146); 1762 r. (tamże, s. 239); s. deputackie: 1740 r. (tegoż, t. I, s. 156); 1742 r. (tamże, s. 189); 1744 r. (tamże, s. 203 – 204); 1745 r. (tamże, s. 240); 1746 r. (tamże, s. 255); 1747 (tamże, s. 263); 1748 r. (tamże, s. 268); 1749 r. (tamże, s. 288); 1750 r. (tamże, s. 302 – 304); 1751 r. (tamże, s. 321 – 322); 1752 r. (tamże, s. 336 – 337); 1753 r. (tamże, s. 358); 1755 r. (tamże, s. 467 – 468); 1756 (tamże, s. 626 – 629); 1757 (tamże, s. 759 – 760); 1758 (tegoż, t. II, s. 6 – 11); 1759 (tamże, s. 54); 1760 (tamże, s. 78 – 82); 1761 r. (tamże, s. 129 – 132); 1762 r. (tamże, s. 190); 1763 r. (tamże, s. 276 – 277); s. gospodarskie: 1744 r. (tegoż, t. I, s. 205); 1745 r. (tamże, s. 241 – 242); 1750 r. (tamże, s. 304); 1755 r. (tamże, s. 468); 1758 r. (tegoż, t. II, s. 10 – 11); 1759 r. (tamże, s. 54); 1760 r. (tamże, s. 83); 1761 r. (tamże, s. 133); s. elekcyjne: 1740 r. (tegoż, t. I, s. 166); 1743 r. (tamże, s. 200); 1750 r. (tamże, s. 312 – 313); 1752 r. (tamże, s. 346 – 347); s. konfederackie: 1733 r. (tamże, s. 83).

⁵² 1700 r. (BTNP, R 113, k. 85v); 1702 r. (tamże, k. 87); 1703 r. (tamże, k. 87v); 1704 r. (tamże, k. 89); 1707 r. (tamże, k. 92); 1707 r. (tamże, k. 93); 1708 (tamże, k. 95); 1710 r. (tamże, k. 96v); 1712 r. (tamże, k. 97v); 1712 r. (tamże); 1713 r. (tamże, k. 99); 1714 r. (tamże, k. 99v); 1714 r. (tamże); 1714 (tamże, k. 100); 1715 (tamże, k. 100v); 1715 r. (tamże); 1715 r. (tamże); 1715 r. (tamże, k. 101); 1717 r. (k. 103v); 1718 r. (k. 104v); 1719 r. (tamże, k. 105); 1720 (tamże, k. 106v); 1721 r., (tamże, k. 107); 1722 r., (tamże, k. 108v); 1723 r., (tamże, k. 108v); 1724 r., (tamże, k. 110); 1724 r., (tamże, k. 110); 1725 r., (tamże, k. 110v); 1726 r., (tamże, k. 112); 1727 r. (tamże, k. 112v); 1728 r. (tamże, k. 114v); 1728 r., (tamże, k. 115); 1729 r., (tamże, k. 116); 1729 r., powtórnym (tamże, k. 116); 1729 r., (tamże, k. 116v); 1730 r., (tamże, k. 117v); 1731 r., (tamże, k. 117v); 1731 r., (tamże, k. 117v); 1732 r., (tamże, k. 118v).

⁵³ *Elektorów Poczet którzy niegdyś głosowali na elektów Jana Kazimierza r 1648, Jana III. r 1674, Augusta II. r 1697, i Stanisława Augusta r 1764, Najjaśniejszych Królów Polskich, Wielkich Książąt Litewskich, i t. d. ułożył i wdał Oswald Zaprzaniec z Siemuszowej Pietruski, Lwów 1845.*

⁵⁴ *Elektorowie królów Władysława IV., Michała Korybuta, Stanisława Leszczyńskiego i spis stronników Augusta III, zestawili J. Dunin-Borkowski, M. Dunin-Wasowicz, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. I, R. 1908/9, Lwów 1910.*

Z przeglądu Tabel nr 1, 2, 3, wylania się ogólny obraz niepokojów sejmikowych w województwie⁵⁶. Incydenty konfliktowe w omawianych relacjach prozatorskich, powstałych w różnym okresie i w różnych regionach rozległego województwa, przedstawione zostały w analogicznym kontekście leksykalnym przy użyciu podobnych wyrażen. W pamiętniku M. Matuszewicza, zjawiska przemocy, jawią się jako najczęstsza przyczyna destrukcji sejmików za Augusta III. W tym okresie zjazdy były w ogóle częściej rwane⁵⁷. Z pierwszych trzydziestu lat XVIII w. mamy przykłady rozdzielenia sejmiku zarówno z Brześcia⁵⁸ jak z Pińska⁵⁹.

Tabela nr 2. Niepokoje na sejmiku pińskim w pamiętniku Franciszka Szyjmy

sejmik	Zjawiska konfliktowe						
	Następstwa postępowania prawnego bądź zachowań tradycyjnych i obyczajów sejmikowych			Zjawiska przemocy i ich konsekwencje			
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
poselski	1722						
	1728						
	1730	1729					
relacyjny	1712						
				1717*			1717*
deputacki						1707	
						1708	
	1719						
	1724						
				1728		1725	
gospodarski	1731						
		1724					
elekcyjne (l. mnoga)							

⁵⁵ BN, Zb. Morst., rkps 6654, k. 307v [s. 558]; BTNP, R 113, k. 103; tzw. „sejm niemy” został określony przez posła braclawskiego Świdzińskiego na sejmie w 1722 r., jako „sejm konfederacki nie-ordynaryjny”, dlatego, iż „był sine sollemnitatibus odprawiony, ani sejmiki *praecesserunt* ante-comicjalne”; Biblioteka Jagiellońska [dalej: BJ], rkps 6259 IV, s. 142.

⁵⁶ Klasyfikacja zjawisk konfliktowych w Tabelach nr 1 i 2 przyjęta została na podstawie: H. Arendt, *O przemocy*, tłum. A. Łagocka [w] tejże, *O przemocy. Nieposuszeństwo obywatelskie*, Warszawa 1998, s. 55-70; V. van Dyke, *Wprowadzenie do polityki*, przekł. M. Stokłosa, Poznań 2000, s. 169 - 184; P. Mazurkiewicz, *Przemoc w polityce*, Wrocław 2006, s. 25-37.

⁵⁷ Na temat sejmików deputackich zob. *Deputaci Trybunału...*, s. 35-281; por. przyp. 40 i 43.

⁵⁸ *Акты издаваемые виленскою археографическою комиссией*, т. IV, *Акты брестскаго гродскаго суда*, Вильна 1870 [dalej: АВАК], s. 416 – 418, protestacja szlachty brzeskiej, 6 luty 1716.

⁵⁹ BTNP, R. 113, k. 110v.

„zjazd za powrotem pospolitego ruszenia z Brześcia”						1702	

Źródło: BTNP, R 113, k. 79 – 118v

*Sejmik został zerwany, por. AGAD, AR dz. V, sygn. 10968, s. 8, s. 10

1. Zerwanie sejmiku stanowiące efekt czynności prawnej lub aktu prawnego bez obecności form przemocy fizycznej na zjeździe.
2. Sejmik, który rozszedł się bez podjęcia decyzji, mimo braku formalnych protestacji [„bez concludyey, bez protestacyey rozszedł się”].
3. Sejmik „niedoszły” z powodu rywalizacji [„niezaczynając się niedoszedł dla emulaciy”].
4. Sejmik „niedoszły”, gdzie przemoc była bezpośrednim powodem zakończenia zjazdu.
5. Rozdwojenie sejmiku.
6. Groźba użycia siły.
7. Zjawiska przemocy przy braku informacji czy sejmik został zerwany

Problematyka czynników wywierających wpływ na osoby, stanowi w badaniach politologicznych i socjologicznych zagadnienie złożone. Przemoc definiowana jest bardzo szeroko. Najczęściej jednak rozumie się ją jako presję fizyczną lub wpływanie na ludzkie postępowanie poprzez groźbę jej użycia⁶⁰. Vermont van Dyke rozważając pojęcie przymusu w polityce, rozróżnił dwie formy tego zjawiska, jako kryterium przyjmując legitymizację, czyli relację wobec prawa. Tak, więc wyodrębnił on „siłę” – działanie zgodne z prawem i „przemoc” – czynność bezprawną⁶¹. Elżbieta Kaczyńska proponując systematykę zjawisk przemocy, wyodrębniła: przemoc indywidualną i przemoc zbiorową⁶². Interpretując zjawisko przemocy na płaszczyźnie relacji politycznych Piotr Mazurkiewicz podkreślił obok fizycznego także psychiczny aspekt naruszania integracji osoby ludzkiej⁶³. Z kolei Hannah Arendt wyodrębniła czynniki, które charakteryzują zjawiska wymuszania zgodnie z własnymi intencjami zachowania innych osób. Są to: przemoc bezpośrednia (siła fizyczna), przemoc strachu (groźba użycia siły), perswazja (argumentacja) oraz autorytet (pozycja)⁶⁴. Instrumentalna specyfika przemocy wiąże się jak wiadomo ze świadomym podporządkowaniem sobie woli osób zmuszając je do działania wbrew sobie⁶⁵. Charakterystyczne jest także szukanie przez podmiot sprawczy przemocy, usprawiedliwienia przymusu w celu, który planuje się osiągnąć⁶⁶. W momencie uzyskania wśród ludności aprobaty i szerokiego poparcia dla przejawów przemocy i siły,

⁶⁰ Przedmowa [w] *Przemoc zbiorowa. Ruch masowy. Rewolucja*, red. E. Kaczyńska i Z. W. Rykowski, Warszawa 1990, s. 5.

⁶¹ V. van Dyke, dz. cyt., s. 172 i in.

⁶² E. Kaczyńska, *Tłum a władza. Anatomia masowych ruchów społecznych w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku* [w] *Przemoc zbiorowa...*, s. 69.

⁶³ P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 50.

⁶⁴ H. Arendt, dz. cyt., s. 72.

⁶⁵ P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 19 - 50.

⁶⁶ H. Arendt, dz. cyt., s. 66.

mogą stać się one „skuteczną techniką społecznej kontroli i perswazji”⁶⁷. Przyczyny przemocy i agresji są bardzo różnorodne, wiążą się obok czynników biologicznych również z patologiami społecznymi, ekonomicznymi i politycznymi⁶⁸.

Jak wiadomo wiek XVIII to apogeum kryzysu polskiego parlamentaryzmu. Pogłębiająca się *morbus comitalis*, spowodowana była rywalizacją koterii magnackich, stronnictwa królewskiego i dworów europejskich⁶⁹. W świadomości szlachty jak zauważył Jerzy Michalski, zadania sejmu postrzegane były pod kątem negatywnym⁷⁰. Sejm miał gwarantować interesy Rzeczypospolitej i szlachty, zwalczając środkami o charakterze negatywnym (zerwanie obrad) wszelkie przejawy *absolutum dominium*. Nie mógł wykazywać jakiegokolwiek inicjatywy z obawy przed przyjęciem „szkodliwych uchwał”, a jego rola sprowadzać się miała do obrony „złotej wolności”⁷¹. Zdaniem Edwarda Opalińskiego na niemożliwość przezwyciężenia kryzysu parlamentaryzmu polskiego wpływ miał rozstrój systemu wartości obywatelskich, czego wyrazem było „niedoprecyzowanie pojęć równości i wolności” szlacheckiej w mechanizmach politycznych, co spowodowało tragiczne w skutkach „poszerzenie sfery wolności głosu pojedynczego posła”⁷². Podobna sytuacja miała miejsce na gruncie powiatowym.

W przeobrażeniach gospodarczo-społecznych Rzeczypospolitej, tym czasem dostrzegalne stało się zjawisko kumulowania przez magnaterię znacznych kompleksów ziemskich kosztem słabszych ekonomicznie właścicieli wywodzących się ze średniej szlachty i drobnej szlachty właścicielskiej. Procesowi temu towarzyszyło kształtowanie się nieformalnych więzi w oparciu o odniesienia diadyczne⁷³, nadających charakter, jak stwierdził to Antoni Mączak swoistemu fenomenowi typowemu dla warunków społecznych Rzeczypospolitej – „klienteli możnego sąsiada”. Klientelizm stał się istotą reguł politycznych⁷⁴. Decentralizacja państwa postępowała wraz z rozwojem zjawiska „patronatu magnackiego” – „nierównej przyjaźni”⁷⁵. Magnateria w obliczu utraty autorytetu przez króla stawała się pośrednikiem w systemie rozdawnictwa udziałów w majątku i urzędach, jawiąc się dla szlachty „ podsta-

⁶⁷ Tamże, s. 28.

⁶⁸ M. Binczycka-Anholcer, *Współczesne poglądy na zachowania agresywne* [w] *Przemoc i agresja jako zjawiska społeczne*, pod red. Tejze, Warszawa 2003, s. 34.

⁶⁹ W. Konopczyński, *Liberum veto. Studium porównawczo-historyczne*, Kraków 2002, s. 15 – 23, 135 – 358; J. Michalski, *Sejm w czasach saskich* [w] *Historia Sejmu polskiego*, t. I, *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod red. tegoż, Warszawa 1984, s. 300 - 349; H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, T. 1, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652 – 1763). Prawo – praktyka – programy*, Poznań 2002, s. 102 – 150, 318 – 359.

⁷⁰ J. Michalski, dz. cyt., s. 338.

⁷¹ Tamże, s. 338.

⁷² E. Opaliński, dz. cyt., s. 103.

⁷³ A. Mączak, *Klientelizm dawniej i dziś: kilka refleksji* [w] *Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1987, s. 69 – 71.

⁷⁴ Tegoż, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i w Europie XVI – XVIII w.*, Warszawa 2000, s. 18 - 30.

⁷⁵ Tegoż, *Nierówna przyjaźń. Układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wrocław 2003, s. 159-200.

wą stabilizacji” bądź drogą zrobienia kariery dla ambitniejszych jej przedstawicieli⁷⁶. System klientalny znajdował przełożenie w trybach polityki sejmikowej, gdzie dbając o interesy patrona działali szlacheccy „przyjaciele”⁷⁷. Istotną cechą relacji klientalnych było „poczucie zadłużenia”, opierające się na systemie wzajemnego świadczenia sobie rozmaitych przysług⁷⁸. Towarzyszyło mu poczucie więzi i lojalności między klientem a patronem⁷⁹. Taka forma zależności na gruncie politycznym znajdowała odzwierciedlenie w zjawiskach o charakterze korupcyjnym⁸⁰.

Dzięki pamiętnikom M. Matuszewicza i F. Szyrmy poznać możemy panoramę walki politycznej w województwie brzesko-litewskim. Powstało ono w 1566 r.⁸¹ W XVIII w. było trzecim co do wielkości województwem litewskim⁸², graniczącym od południa i zachodu z terytorium koronnym, a od wschodu i północy z województwami litewskimi⁸³. Jego zachodnia ściana stanowiła sferę konfliktów granicznych z ziemiami koronnymi, które w ciągu istnienia polsko-litewskiego państwa (XVI – XVIII w.) determinowały powoływanie komisji, dla rozwikłania sporów terytorialnych powiatu brzeskiego z województwami podlaskim i lubelskim⁸⁴ oraz po-

⁷⁶ Por. M. Matuszewicz, t. I, s. 447 - 448; A. Mączak, *Klientela...*, s. 130 - 147, 171.

⁷⁷ Z. Zielińska, dz. cyt., s. 397 - 416; M. Czepepe, dz. cyt., s. 218-223.

⁷⁸ M. Sawicki, *Średnioszlachecka klientela Radziwiłłów nieświeskich w województwie mińskim w czasach saskich*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, t. 27, 2007, s. 34.

⁷⁹ W. Tygielski, *Klientela: więzi społeczne – grupa nacisku* [w] *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII wieku. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1989, s. 261 - 282.

⁸⁰ M. Sawicki, dz. cyt., s. 36 - 37.

⁸¹ № 55, *Описание поветовъ и границъ*, s. 156 - 164 [w] M. K. Любавскій, *Литовско-Русский сеймъ. ...*; por. tamże, № 79, *Списание поветовъ великого князства Литовского и владниковъ въ нихъ*; O rozdzieleniu terytoriów starych powiatów między 30 nowych, które weszły w skład 13 litewskich województw w wyniku reformy administracyjnej w z lat 1565 - 1566, mówią dwa dokumenty (*Списание поветовъ и границъ* oraz „*Лопись*” z 1567 r.), które zostały omówione przez Iwana Iwanowicza Лаппо; И. И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половинѣ XVI столѣтія. Литовско Русскій повѣтъ и его сеймики*, Юрьевъ 1911, s. 58 - 66; Ustanowienie granic nie wyjaśniało jednak do końca spornych litewskich kwestii terytorialnych. W 1596 r. na przykład przychyłając się do prośby sejmiku pińskiego król wezwał podkomorzych ziemskich: nowogródzkiego i pińskiego do rozstrzygnięcia sporów granicznych tych powiatów (tamże, s. 69 i przyp. 4); Por. 188. 1569, *Списанья воеводствъ, до которыхъ якие поветы належати мають* [w] *Lietuvos Metrika*. Knyga Nr. 531 (1567 - 1569). Viešųjų reikalų knyga 9, Vilnius 2001.

⁸² J. Morzy, *Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku*, Poznań 1965, tab. 20; S. Alexandrowicz, *Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanistycznych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 28, nr 3, 1980, s. 419.

⁸³ С. Шолкович, *О границахъ Польской короны и Великаго княжества Литовско-Русскаго* [w] *Памятники Русской Старины въ западныхъ губерніяхъ издаваемые съ высочайшаго соизволенія П. Н. Батюшковымъ*, выпускъ восьмой, *Холмская Русь*, С-Петербургъ, 1885, s. 73 - 74; *Границы Короны Польской и Великаго Княжества Литовско-Русскаго съ древнѣйшихъ временъ до Люблинской Уніи* [w] tamże, po s. 80; № 55, *Описание поветовъ и границъ*, s. 156 - 164...; *Źródła Dziejowe*, T. XIX, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. Tom VII, *Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego*, Warszawa 1889, s. 79; *Źródła Dziejowe*, T. XXII, ... Tom XI, *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów-Braclaw)*. Dział III opisane przez Aleksandra Jabłonowskiego, Warszawa 1897, s. 651; *Źródła Dziejowe*, T. XVII, *Część II-ga*, T. VI, *część II-ga. Podlasie (województwo)*..., Warszawa 1909, s. 18 - 25.

⁸⁴ 1581 r., VL II, nr 13, f. 1015, s. 208; 1589 r., VL II, nr 90, f. 1285, s. 289; 1591 r., VL II, nr 19, f. 1376, s. 332; 1596 r., VL II, nr 7, f. 1448, s. 365; 1598 r., VL II, nr 25, f. 1460, s. 371; 1601 r., VL II, nr 36, f. 1505, s. 391 oraz nr 44, f. 1509, s. 393; 1607 r., VL II, nr 49, f. 1620, s. 444; 1611r., VL III, nr 48, f. 19, s. 13; 1616 r., VL III, nr 17, f. 311, s. 151; 1620 r., VL III, nr 18, f. 372 - 373, s. 180 - 181; 1623 r., VL III, nr 12, f. 454, s. 219; 1631 r., VL III,

wiatu brzeskiego i pińskiego z ziemią chełmską i województwem wołyńskim⁸⁵. Aspekty tej problematyki znalazły odzwierciedlenie w historiografii⁸⁶.

Województwo składało się z dwóch powiatów, czyli okręgów sądowych i administracyjnych⁸⁷. W polskiej i białoruskiej historiografii bardziej interesowano się jednak szlachtą zachodniej jego części i pogranicza koronno-litewskiego⁸⁸, pomijano zaś szlachtę pińską. Jeśli chodzi o funkcjonowanie samorządu szlacheckiego, zainteresowanie budziły również tylko zagadnienia dotyczące życia politycznego posesjonatów powiatu brzeskiego⁸⁹.

Z uwagi na organizację województwo było tworem sztucznym, zajmowało rozległe tereny⁹⁰, różniące się pod względem topograficznym, przyrodniczym, etnicznym i ekonomicznym⁹¹. Gospodarczo lepiej prezentował się powiat brzeski. Ekonomiczny rozwój powiatu pińskiego utrudniało znaczne zabagnienie i duża powierzchnia puszczy⁹². O tym obszarze Aleksander Szujski pozostawił w 1744 r. świadectwo: „fortuna moja w powiecie pińskim sytuowana nie jest *sufficiens* do wygody naszej dla nieurodzajnych gruntów”⁹³.

41, f 684, s. 327 – nie zebrała się; 1633 r., VL III, 33, f 799, s. 379 –odłożona do przyszłego sejm; 1635 r. (czas trwania sejm 31 I – 14 III), VL III, nr 47, f 874, s. 414 –odłożona do przyszłego sejm; 1635 r. (początek sejm 21 XI), VL III, nr 9, f 905, s. 429 – do przyszłego sejm; 1638 r., VL III, nr 39, f 945 – 946, s. 448 – 449; 1649 r., VL IV, nr 9, f 326, s. 149; 1661 r., VL IV, nr 50, f 720 s. 336).

⁸⁵ 1609 r., VL II, nr 24, f 1671, s. 467; 1638 r., nr 26, f 937 – 938, s. 444 – 445; 1717 r., nr 22, f 299, s. 147.

⁸⁶ С. Шолковичъ, dz. cyt., s. 70 – 74; И. И. Лапно, dz. cyt., s. 79; *Źródła Dziejowe*, T. XVII..., s. 18 – 25; A. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko-litewskie w XV – XVII w.*, Wilno 1938, s. 185 – 200; tejsze, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI wieku*, Wrocław 1951, s. 18 – 30, 38 – 39; H. Gmiterek, *Komisja graniczna z 1623 roku. Przyczynek do dziejów sporów granicznych polsko-litewskich w XVII wieku*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. XI, 2003, s. 25 – 32; D. Michaluk, *Ziemia mielnicza województwa podlaskiego w XVI – XVII wieku, Osadnictwo, własność ziemska i podziały kościelne*, Toruń 2002, s. 28 - 52.

⁸⁷ № 55, *Описание поветовъ и границъ* [w] М. К. Любавській, *Литовско-Русский сеймъ... Приложения*, s. 156 – 164; por. tamże, № 79, *Списание поветовъ великого князства Литовского и врандинокъ въ нихъ*; D. Vilimas, dz. cyt., s. 55-78.

⁸⁸ W. Sienkiewicz, *Szlachta okoliczna i „ziemianie” w regionie białskim w XVI –XVIII w.* [w] *Z nieznaney przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. nauk. T. Wasilewski, T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 105 – 120; В. Мянжынскі, А. Дзярновіч, *Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхныя зямельныя ўладанні ў берасцейскім, камянецкім і кобрынскім паведах у другой палове XV – першай палове XVI ст.* (наводле Кнігаў №№ 12 – 33 Метрыкі ВКЛ) [w] *Metriciana. Atheneum, Альманах гісторыі і культуры. Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*, т. III, Мінск 2004, s. 57 – 196.

⁸⁹ B. Królikowski, *Marcina Matuszewicza o czasach saskich świadectwo*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXV, z. 2, 1968, s. 385 – 396; Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy ...*, s. 397 – 416; E. Kowalska, dz. cyt., s. 69-95.

⁹⁰ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie [dalej: B.Czart.] rkps 2498, K. Kontrym, *Exkursya z Pińska po nad Prypecią do Dereszewicz w powiat Mozyrski z ogólną na Polesie uwagą pod względem przemysłu a osobliwie handlowego, w roku 1829*, s. 15 – 36, 56 – 91.

⁹¹ J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego w połowie XVI wieku, I. Część Północna, skala 1:1600000*, Kraków 1928; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kreskach Rzeczypospolitej, T. 2, Województwo Nowogródzkie i Brzesko-Litewskie*, Warszawa-Kraków 1992.

⁹² B.Czart., rkps 2498, s. 26 – 27; A. С. Грушевский, *Пинское Полесье XIV – XVI в. Исторические очерки*, Киев 1903; J. Jakubowski, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego...* [por. grafikę i objaśnienia do mapy].

⁹³ AGAD, AR dz. V, sygn. 15866, list Aleksandra Szujskiego, 15 maja 1744, z Kustynia, s. 22.

Powiaty brzeski i piński posiadały w XVIII w. po 36 ośrodków municypalnych, z tym że w powiecie brzeskim 32 lokacje odbyły się w XV – XVI w., a tylko 4 w XVII w., natomiast w powiecie pińskim prawo magdeburskie w XV – XVI w. używało tylko 10 ośrodków, pozostałe lokacje były siedemnastowieczne⁹⁴. By zilustrować zróżnicowanie gospodarcze powiatów, można przytoczyć tezę Stanisława Alexandrowicza analizującego rozwój sieci miasteczek Litwy i Białorusi do połowy XVII w. Zdaniem badacza, ziemie litewskie pod względem rozwoju gospodarczego podzieliły się na dwie części: lepiej rozwiniętą część zachodnią (województwa: wileńskie, trockie, nowogródzkie, Żmudź, powiat brzeski) i słabszy gospodarczo wschód (województwa: mińskie, połockie, witebskie, mściławskie, wschodnia część powiatu nowogródzkiego, powiat piński)⁹⁵. Jedną z cech charakterystycznych funkcjonowania białoruskich ośrodków municypalnych, było duże znaczenie rolnictwa⁹⁶. Stopień rozwoju białoruskich ośrodków miejskich, odzwierciedlać może ogólny rozwój ekonomiczny regionu. Uwarunkowania gospodarcze powiatów mogły determinować społeczne zachowania polityczne szlachty. Omawiane zjawiska miałyby związek z regionalną tożsamością oraz kulturowo-historyczną rzeczywistością obszaru⁹⁷. Na incydenty antagonistyczne w życiu politycznym oraz zależności społeczne na Litwie w dobie saskiej wpływ miała, co zasygnalizował analizując więzi klientalne A. Mączak - peryferyjna specyfika uwarunkowań topograficznych Wielkiego Księstwa⁹⁸.

Można znaleźć wiele przykładów pochodzących z terenu województwa, które ilustrują metody walki politycznej na sejmikach, stanowiąc egzemplifikację zarówno incydentów o charakterze konfliktowym czy wywierania presji, jak i odniesień dla zależności klientalnych. Skupiłem się na relacjach przedstawicieli średniej szlachty, w jednym tylko przypadku cytując reprezentanta magnaterii. Do typolo-

⁹⁴ Powiat brzeski: 1390 (Brześć); 1465 (Kobryń); 1486 (Kamieniec, Międzyrzec); 1487 (Prużana); XV w. (Janów); 1503 (Wortel); 1492/1506 (Wysokie); 1510 (Łuniew); 1511 (Kodeń); 1516 (Milejczyce); 1519 (Woiń [Wohyrń]); przed 1522 (Biała); 1524 (Różanka); 1507/1525 (Bereza); 1527 (Czarnawczyce); 1507/1528 (Włodawa); 1530 (Pieszczatka [Piszczac]); 1532 (Sielec); 1535 (Wahanów); 1538 (Rowiny); 1546 (Hanna); 1551 (Rossosz); 1552/1553 (Szereszewo); 1563 (Horodziec); przed 1566 (Dywin, Łomazy); 1558/1569 (Horodyszczce); 1577 (Sławatycze, Wołczyn); 1579 (Wisznice); 1580 (Zubacze); 1600 (Malcz); 1661 (Ruda, Wierchowicze); 1662 (Komorówka [a. Kierdejowa Wola]); Powiat piński: 1460 (Pińsk); przed 1480 (Turów); 1518 (Nobel); 1519 (Dawidgródek); 1529/1534 (Dubrowica); 1551/1552 (Chomsk); 1554 (Motol); 1561/1566 (Bezdzieź); przed 1569 (Łohiszyn); 1572 (Pohost); 1600 (Kožangródek, Lubiaź [Olbiaź], Łachwa, Orły, Radostowo, Wyhonoszcz, Wysock); 1602 (Horodno); 1623 (Dowieczorowicze [Drohiczyn]); 1635 (Dolsk); 1646 (Janów); 1653 (Opol); 1654 (Ostrożanka, Stolin); 1655 (Pohost Zarzeczny); 1661 (Bastyń, Bobryk, Chotyńcze, Deniskowicze, Działłowicze, Lubaszewo, Łunin Mały [Łuninieć], Łunin Wielki, Płotnica, Widyn, Wietczyno); Spis miejscowości na podstawie: S. Alexandrowicz, *Wykaz miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, dodany do artykułu tegoż, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica”, t. VII, 1970, *Archeologia, Historia et Lingviarum Scientia*, s. 67 – 105.

⁹⁵ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek...*, s. 60 – 61.

⁹⁶ З. Ю. Копытский, *Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII в.*, Минск 1975, s. 11 i in.; por. S. Alexandrowicz, *Miasta Białorusi w XVI i pierwszej połowie XVII w.* (artykuł recenzyjny), „Kwartalnik Historyczny”, R. LXXV, z. 2, 1968, s. 411 – 420; А. И. Лозицкий, *Пинск XVI столетия*, Минск 1994, s. 22 – 28.

⁹⁷ Por. T. Zarycki, *Region jako kontekst zachowań politycznych*, Warszawa 2002, s. 161-179.

⁹⁸ A. Mączak, *Klientela...*, s. 213 – 214.

wych należy oświadczenie horodniczego pińskiego Samuela Ordy pod adresem Jerzego Radziwiłła (1744 r.), w związku z powierzoną sobie przez sejmik piński funkcją deputacką, otrzymaną „z Waszej Książęcej Mci protekcyjnej łaski i woli”⁹⁹.

W magnaterii upatrywano ostoję dla „prawa i wolności”, o czym świadczyć może relacja złożona księżnej Annie z Sanguszków Radziwiłłowej o kulisach wyboru deputatów w 1742 r. Wybory te odbyły się pokątnie, o czym informował podkomorzy brzeski Michał Stanisław Suzin, zgorszony postępowaniem „jmci pana Grabowskiego¹⁰⁰ i jmci pana Es'monta¹⁰¹ źle przeciwko prawom i wolnościom naszym obranych deputatami [...] supplikując abyś JO Wasza Kscia Mość prawo i wolność kochająca [...] tym pretendantom podchlebiać nie raczyła i jako źle nie na sejmiku bez marszałka w stancy skrycie u jmci pana sędziego¹⁰² obranym, nie do prawa idącym i do sprawiedliwości świętej ale tę gwałcącym do Trybunału zatamowała powagą swoją drogę”¹⁰³. W liście opisane zostało prawdopodobnie zjawisko zwane „kradzieżą sejmiku” – odbycie zjazdu w tajemnicy przed przeciwnikami politycznymi¹⁰⁴. Bohaterowie incydentu - oprotestowani Grabowski i Eysmont nie zostali dopuszczeni do funkcji deputackiej¹⁰⁵.

Wraz z zapewnieniami o zaangażowaniu w politykę stronnictwa patron otrzymywał od „przyjaciół” obraz układów politycznych w powiecie. W 1726 r. podkomorzy brzeski Zygmunt Benedykt Chrzanowski pisał do A. Radziwiłłowej: „Przy wielkich naszych sejmikowych pracach i niewczasach ledwośmy nasze obrady wczora przy świecy zakńczyli”, po czym zrelacjonował przedmiot kontrowersji, jakim była melioracja taryf podymnego i szelężnego¹⁰⁶. W 1762 r. Karol Sapieha donosił butnie marszałkowi nadwornemu koronnemu Jerzemu Augustowi Mniszchowi o sejmiku poselskim brzeskim: „różne trudności i manifesta na przeszkodzie znajdowały się. Jednak wszystkie animusze dały się skłonić do jednomyślności”. Oprócz niewygodnych dla stronnictwa wniosków na zjeździe tym, wnoszono do instrukcji wszystkie szlacheckie „petita”, gdyż fakcji dworskiej zależało na ocaleniu sejmiku¹⁰⁷. Relacjonujący hetmanowi w. litewskiemu Michałowi Kazimierzowi Radziwiłłowi „Rybeńce” wydarzenia na sejmiku brzeskim deputackim w 1757 r. choraży brzeski Felicjan Wereszczaka wspominał o awanturach między konkurentami. Niechęć do kandydatury Antoniego Towiańskiego „i tak od rana samego, aż do drugiej godziny *cum magno* tumultu, na tym się skończyło, że się sejmik rozszedł”¹⁰⁸.

⁹⁹ S. Orda do J. Radziwiłła, 9 czerwca 1744, z Wilna, AGAD, AR dz. V, sygn. 10918, s. 17.

¹⁰⁰ Stefan Grabowski (brat sędziego ziemskiego brzeskiego Floriana).

¹⁰¹ Eysmont, cześnikowicz grodzieński.

¹⁰² Florian Grabowski, sędzia ziemski brzeski.

¹⁰³ M. S. Suzin do A. Radziwiłłowej, 24 lutego 1742, z Życina, AGAD, AR dz. V, sygn. 15410, s. 22.

¹⁰⁴ Na temat incydentów zwanych „kradzieżą sejmiku” zob. W. Kriegseisen, dz. cyt., s. 210-217.

¹⁰⁵ M. Matuszewicz, t. I, s. 190; *Deputaci Trybunału...*, s. 194.

¹⁰⁶ Z. B. Chrzanowski do A. Radziwiłłowej, 10 lutego 1726 r., z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 2225, s. 30.

¹⁰⁷ K. Sapieha do A. Mniszcha, 28 sierpnia 1762, z Wisznic, B.Czart., rkps. 3851, nr 53.

¹⁰⁸ F. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 14 lutego 1757, z Berezy, AGAD, AR dz. V, sygn. 17142, s. 34.

Przyczyna niepokojów sejmikowych wielokrotnie leżała poza sferą konfliktów politycznych, Karol Wieszczycki wspominał w liście do księżnej A. Radziwiłłowej o nieprzyjemnym incydencie na sejmiku brzeskim w 1737 r.: „Przysłał tu i jegomć ksiądz biskup łucki jks Kossowicza z benedykcją pasterską, i powitaniem ichmościów szlachty na sejmik zgromadzonych, lecz szlachta pijani, okrzykneli go, i mówić nie dali, powiadając co jks biskupowi do sejmików, niech sobie swoich pa trzy księży i kościołów”¹⁰⁹.

W korespondencji do patrona znajdujemy także niekiedy odzwierciedlenie postaw szlachty wobec konsekwencji zrywania sejmików i przyczyn niepokojów na zjeździe. Miecznik brzeski Adam Sierzputowski informował A. Radziwiłłową: „sejmik deputacki nasz brzeski na marszałku zerwany, także i gospodarski zaczym redukowania taryf niebyło”¹¹⁰. W 1758 r. chorąży petyhorski Stefan Kurzeniecki wspominał zabiegi hetmana M. K. Radziwiłła powzięte by odnieść zwycięstwo na sejmiku deputackim pińskim. Wszystko wydawało się być przygotowane „aby podług ułożonej JO Pana planty, sejmik deputacki doszedł, ale że te dzieło *invidie* niezgodnych konkurentów obwaliła, i mnież zaś niemającemu żadnej kontradycyji krzywde uczyniła”¹¹¹. Odzwierciedlone tu zostały prywatne ambicje oraz instrumentalne traktowanie zjazdu. Na sejmiku gospodarskim brzeskim w 1757 r. w świetle relacji chorążego F. Wereszczaki pewna cześć szlachty „nie tylko nie chcieli sejmiku *boni ordinis*, ale i zagaic JW. jnci panu wojewodzie *denegabant*, co ledwieśmy mogli *authoritati debite* J.W. jnci pana wojewody *subesse*, że przecie zagaicł, ale zaraz i pożegnał”¹¹². Przyczyną rozsierdzenia uczestników zjazdu była podobno zdaniem autora relacji uchwała generalnego komisarza wojsk rosyjskich domagająca się rek wizycji po tynfie od dymu, co rozniosło się wśród szlachty „że bardziej uniwersalem swoim groził, jak prosił”¹¹³. W 1750 r. Feliks Orzeszko pisał do pod czaszego w. litewskiego Hieronima Floriana Radziwiłła pełen obaw przed sejmikiem poselskim pińskim, gdyż z powodu wakatu urzędu marszałka¹¹⁴ sejmik „nie ma gospodarza”, dlatego przy dużej liczbie kandydatów do poselstwa „Bóg wie Wszechmogący jeżeli stanąć może sejmik u pożądanego terminu [...]”¹¹⁵. Obawy okazały się uzasadnione. O przyczynach zerwania tego zjazdu dowiadujemy się za pośrednictwem relacji obożnego pińskiego Jana Rodziewicza złożonej M. K. Radziwiłłowi. Po burzliwych sporach między siedmioma kandydatami udało się w końcu wyłonić dwóch, między

¹⁰⁹ K. Wieszczycki do A. Radziwiłłowej, 6 lutego 1737, z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 17362/I, s. 102.

¹¹⁰ A. Sierzputowski do A. Radziwiłłowej, bez daty i miejsca [prawd. luty 1732], AGAD, AR dz. V, sygn. 14339, s. 101.

¹¹¹ S. Kurzeniecki do M. K. Radziwiłła, 11 (?) lutego 1758, z Pińska, AGAD, AR dz. V, sygn. 8097, s. 5.

¹¹² F. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 14 lutego 1757, z Berezy, AGAD, AR dz. V, sygn. 17142, s. 35.

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Feliks Orzeszko pisał zapewne o swoim zmarłym ojcu, marszałku pińskim Michale Stanisławie Orzeszku (marszałek piński od 1731 r., por. BTNP, R. 113, k. 118); Na temat urzędu marszałka powiatowego i jego kompetencji w prowadzeniu obrad sejmików litewskich, zob. A. B. Zakrzewski, *Marszałek powiatowy Wielkiego Księstwa Litewskiego marszałkiem sejmikowym (XVI – XVIII w.)* [w] *Parlament, prawo, ludzie...*, s. 356 – 361.

¹¹⁵ F. Orzeszko do H. F. Radziwiłła, 20 czerwca 1750, b.m., AGAD, AR dz. V, sygn. 10962, s. 1.

którymi jednak „emulacja, jeden drugiemu w nieustompieniu kresek stanęła”, mimo tego „[...] wszyscy oczekiwaliśmy zgody, aż do godziny czwartej z południa; nie doczekawszy się wjmc pan Orda mieczny pttu pinskiego *contra totum actum* protestował się, i sejmik *ex infinito opere sterili eventu* zszedł po ekspresyji aktu”¹¹⁶. Karol Wieszczycki pozostawił relację o przyczynach zerwania w 1737 r. brzeskich sejmików deputackiego i gospodarskiego. Pisał A. Radziwiłłowej o swoich staraniach o funkcję komisarzową na granicy polsko-moskiewskiej zwołanej w celu „windykowania zabranych od Moskwy, tak wielu poddanych Waszej Książęcej Mci Dobrodziejki”, działania te, jednak zostały zakończone fiaskiem, gdyż „[...] tak deputacki, jako i gospodarski zerwany jest sejmik. Jedni szlachta, jak się dowiedzieli o uniwersale J.K. Mci stymulującym do obrania kommissarzów na granicę moskiewską, wołali iż nas zaprzędadzą kommissarze Moskwie, nic nam po nich. Drudzy mówili, iż to duchy są panom, którzy od Moskwy nabrali pieniędzy, a teraz szlachtę przekupili żeby zerwali sejmik, aby nie było kommissarzów, i największą mieli suspicją na księżęcia jegomci krajczego”¹¹⁷. Deputacki zaś, zerwał j.p. Sawicki komornik, dla tego, że go nie chcieli obrać deputatem, i pretendowali żeby się pierwej wyrachował z garcowego żyta, co będąc kommissarzom do Moskwy, brał przy prowiantach”¹¹⁸.

Z relacji uczestnika brzeskiego sejmiku gospodarskiego w 1756 r. Świejkowskiego dowiadujemy się o przyczynach gniewu szlachty zgromadzonej na tym zjeździe. Sejmik „doszedł” zgodnie, ale szlachta po wyjściu z zamku (miejsca sejmiku), dowiedziała się, że w kancelarii grodzkiej projekt laudum został „uzupełniony” przez osoby nie obecne na zjeździe. Rozgniewana grupa „wielkim pędem do kancelaryi skoczyła, projekt ów nie dokączony i nie podpisany za obelgi swoje tłumaczając w kawałki zdarli. Susceptantowi śmiercią prawie [gro]zili [...]”¹¹⁹. Odpowiedzialnym za oblatowanie w księgach grodzkich dokumentacji związanej działalnością sejmiku był personel kancelarii grodzkiej.

Przyczyną „niedojścia” sejmiku mogły być uchybienia formalne. Nieprawidłowości podczas publikowania w powiecie brzeskim uniwersału królewskiego zwołującego sejmik poselski w 1736 r. zrodziły podejrzenia o celowym sabotowaniu działalności zjazdu. Michał S. Suzin w liście do podskarbiego nadwornego litewskiego Józefa Sapiehy podzielił się swymi przypuszczeniami na temat sprytnych machinacji, które doprowadziły do destrukcji sejmiku. Zjazd, w którym powiatowi działacze stronnictwa dworskiego pokładali nadzieje „spełził i bez zagajenia, a to z tej racy, że przysłany uniwersał na te obrady nasze nie dość, że po parafiach *secundum antiquam praxim* nie był publikowany¹²⁰, ale *quod maximum* ani susceptowany w kancelaryi, jakośmy dochodzili z niektórych konjektur, to nam podobno gród *ad ef-*

¹¹⁶ J. Rodziewicz do M. K. Radziwiłła, 24 czerwca 1750. z Pińska, AGAD, AR dz. V, sygn. 13147, s. 13 – 14.

¹¹⁷ Krajczy w. litewski Marcin Mikołaj Radziwiłł wojewodzie nowogr.

¹¹⁸ K. Wieszczycki do A. Radziwiłłowej, 6 lutego 1737, z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 17362/I, s. 101.

¹¹⁹ AGAD, APP, sygn. 55, t. II, s. 202 [222].

¹²⁰ Na temat obowiązku i terminu publikowania uniwersału, zob. A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 24-25; por. A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym...*, s. 74-80.

fectum przyjść] nie dopuścił temu sejmikowi [...]”¹²¹. Z powodu niedopełnienia formalności urzędowych nie pozwolono na rozpoczęcie zjazdu. Mimo iż nadawcę nurtowało pytanie, czy przyczyną porażki sejmiku był „nieporządek czy też podstęp grodu naszego”¹²², sprawców incydentu widziałby chętnie w pierwszej kolejności w urzędnikach grodzkich.

Sejmik czasem traktowano instrumentalnie, patrząc na zjazd przez pryzmat sukcesów politycznych. Podkomorzy brzeski Z. B. Chrzanowski w 1722 r. pisał do księżnej A. Radziwiłłowej o sejmiku poselskim, na którym wybrany został poseł: „co dzień oczekiwany po zerwanym powtórny miał być sejmik, który się w poniedziałek szczęśliwie zakńczył”¹²³.

By osiągnąć sukces, wiązano ambicje własne z interesami patrona. W 1755 r. S. Kurzeniecki po klęsce sejmikowej uciekając pod skrzydła hetmana M. K. Radziwiłła pisał: „Zawsze zwykłem rozkazy Pańskie JOWKsMci Pana Dobrodzieja pełnić, jako i na terażniejszym sejmiku gorliwie o deputacją starałem się. Tylko *contra totum actum* protestacja wyszła, gdybym się nie starał to by tego nie było, a teraz zchilając głowę moją pod stopy Pańskie z tym wyrażeniem piszę się żem jest JOWKsMci Pana i Dobrodzieja najniższym sługą i podnóżkiem”¹²⁴. W 1718 r. Kasper Parysowicz z powiatu pińskiego informował kanclerza w. litewskiego Karola Stanisława Radziwiłła: „czekam z jm panem stolnikiem¹²⁵ i jm panem horodniczym¹²⁶ urzędnikami pińskimi rozkazu WKsMci mego dobrodzieja na następującym sejmiku, ochotnie służyć obowiązujemy się”¹²⁷. W tym samym czasie Kazimierz Bukraba szczęśliwy z powodu uzyskania „przez łaskę i promocję” urzędu łowczego pińskiego, wręcz domagał się rozkazów by móc „służyć” interesom K. S. Radziwiłła jako deputat piński¹²⁸. Podkomorzy brzeski Z. B. Chrzanowski zapewniał w 1723 r. A. Radziwiłłową: „na wszelkich zjazdach publicznych wiernie i życzliwie służyć i służyć pragne W^yKs^y Mści”¹²⁹. Sędzia ziemski brzeski Florian Grabowski pisał z kolei M. K. Radziwiłłowi (1745 r.): „słuchając sam wszelkich rozkazów Pańskich jako i teraz w następujących circumstancjach sejmiku gromnicznego”¹³⁰. Gdy sejmik brzeski

¹²¹ M. S. Suzin do J. Sapiehy, 28 maja 1736 r. z Życina, AGAD, Archiwum Roskie, pud. LVII, nr 15, s. 4.

¹²² Tamże, s. 5.

¹²³ Z. B. Chrzanowski do A. Radziwiłłowej, 1 października 1722, z Kustynia, AGAD, AR dz. V, sygn. 2225, s. 13.

¹²⁴ S. Kurzeniecki do M. K. Radziwiłła, 3 lutego 1755, z Pińska, AGAD, AR dz. V, sygn. 8097, s. 3.

¹²⁵ Michał Stanisław Orzeszko; por. AGAD, AR dz. V, sygn. 10968, list M. S. Orzeszki do K. S. Radziwiłła, 18 sierpnia 1718, z Dostojewa, s. 18.

¹²⁶ Józef Płaskowicki; por. AGAD, AR dz. V, sygn. 11882, list J. Płaskowickiego do K. S. Radziwiłła, 31 marca 1718, z Zamosza (?), s. 1; na temat urzędników pińskich w 1718 r. por. także: AGAD, AR dz. V, sygn. 1658, list K. Bukraby do K. S. Radziwiłła, 30 marca 1718, z Nowoszyt, s. 1 – 2.

¹²⁷ K. Parysowicz do K. S. Radziwiłła, 18 VIII 1718, z Lachowicz, AGAD, AR dz. V, sygn. 11344, s. 13 – 14.

¹²⁸ K. Bukraba do K. S. Radziwiłła, 30 marca 1718, z Nowoszyt, AGAD, AR dz. V, sygn. 1658, s. 1.

¹²⁹ Z. B. Chrzanowski do A. Radziwiłłowej, 19 marca 1723 r., z Rewiatycz, AGAD, AR dz. V, sygn. 2225, s. 15.

¹³⁰ F. Grabowski do M. K. Radziwiłła, AGAD, AR dz. V, sygn. 4621, 6 grudnia 1745, bm, s. 24.

wybrał w 1743 r. na jednego z deputatów Józefa Sosnowskiego, ten napisał do hetmana Radziwiłła „Rybeński”: „pełnić wolę WKsci Mości Dobrodzieja i wszystkie rozkazy *cupiente*, i w terażniejszej mojej deputackiej funkcji”¹³¹.

Za wierną służbę oczekiwano jednak od patrona wynagrodzenia, niekiedy były nim funkcje, za których wybór był odpowiedzialny sejmik. W 1758 r. sędzia grodzki brzeski Ludwik Suzin otwarcie zwrócił się do M. K. Radziwiłła „Rybeński”: „Po Bogu mojm, największa protekcja, łaskawość, i dobroć serca JO: Waszej Książęcej Mści Pana mojego i Dobrodzieja, [...] ta ośmiela mię lubo niegodnego, gorącym i pokornym ucałowaniem stóp J.O. W Książęcej Mści Dobrodzieja wyprosić, jako u Wodza i Pana mojego pod następujące sejmiki *efficax* przez sług i przyjaciół swoich do poselstwa *prima autoritatis suffragium*”¹³². Mimo zerwania sejmiku poselskiego w Brześciu¹³³, L. Suzin wybrany na powtórny zjeździe reprezentował powiat na sejmie zwyczajnym w 1758 r.¹³⁴ Podkomorzyc Hieronim Ciechanowicz wojski piński pisał do kanclerza K. S. Radziwiłła w 1710 r.: „Gdy następują elekcionis sejmiki w powiecie pińskim, jako patriota tamecznij upadam u nóg Waszy Księci Mści Dobrodzieja, abyś przywileju na sęstwo ziemskie pińskie nikomu nie pieczętował¹³⁵, tylko na moją osobę, z osobliwej swojej łaski i protekcji, do której się wszystek oddaje, *confidere* raczy”¹³⁶. Charakterystyczny był zabieg nadawcy, kiedy podkreślił, że liczy na przychyłość patrona przez wzgląd „nie dla zasług moich, ale przodków moich, którzy opływając w honorach i fortunie z łaski przodków Waszy Księci Mści, *vitam et sanguinem*”¹³⁷ za dostojęstwo dobrodziejów swoich wylewali szczyrze *ex infancia* służąc”¹³⁸.

Zależności klientalne, które znalazły odzwierciedlenie w korespondencji - nie były jedynymi determinantami postaw posesjonatów. Franciszek Szyrma z powiatu pińskiego w swym pamiętniku pozostawił relację nasyconą znacznym stopniem rozgoryczenia i niezadowolenia zabarwioną ostantacyjną demonstracją niechęci wobec magnaterii¹³⁹. Szczególnej awersji nie ukrywał w odniesieniu do Sapiechów (niegdyś był klientem hetmana w. litewskiego Kazimierza Jana)¹⁴⁰ i Wiśniowieckich, zwłaszcza starosty pińskiego i kanclerza w. litewskiego Michała Serwacego¹⁴¹. Pamiętnikarz wspomina z odzieniem przechwałki sytuację, gdy narażał się przedsta-

¹³¹ J. Sosnowski do M. K. Radziwiłła, 6 lutego 1743, z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 14883, s. 28.

¹³² L. Suzin do M. K. Radziwiłła, 25 lipca 1758, z Sieliszcz, AGAD, AR dz. V, sygn. 15409, s. 15.

¹³³ M. Matuszewicz, t. II, s. 30 – 31.

¹³⁴ B.Czart, rkps 597, s. 856; *Diarjusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III, *Diarjusze sejmów ...*, s. 289; ABAK, t. IV, s. 555 – 559, instrukcja 23 IX 1758 dana posłom brzeskim na sejm.

¹³⁵ Na temat praktyki wyboru przez sejmiki kandydatów na urzędy sądowe, zob. A. B. Zakrzewski, *Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego prawa mianowania urzędników sądowych, XVII-XVIII w. [w:] Lietuvas valstybė XII – XVIII a.,* Redakcinė kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius 1997, s. 173 – 185.

¹³⁶ H. Ciechanowicz do K. S. Radziwiłła, 3 listopada 1710, z Pirkowicz, AGAD, AR dz. V, sygn. 2263, s. 1.

¹³⁷ W rękopisie: „witam et sanguinem”.

¹³⁸ H. Ciechanowicz ..., AGAD, AR dz. V, sygn. 2263, s. 2.

¹³⁹ BTNP, R. 113, k. 92, k. 93, k. 93v, k. 98, k. 99

¹⁴⁰ Tamże, k. 83v, k. 84v, k. 85v, k. 86.

wicielom *ordo intermedio*. Drażnić mogła jego bezpośredniość, kiedy odbywając poselstwo interweniujące wobec obciążeń powiatu na rzecz wojska w listopadzie 1692 r. stanął przed hetmanem K. J. Sapiehą „prawdę mówiąc, i słów w bawelnę nie uwiłajając *in Corona* wielu inszych senatorów w Grodnie, wielum się naraził; tak że mnie nazwał uprzykrzonym”¹⁴².

Opisując pozytywnie zakończony sejmik deputacki z 1727 r. Szyrma stwierdził lakonicznie: „z Panów nikogo nie było, i dla tego lepiej”¹⁴³. Poczuciu nieufności i pretensji dawał wyraz jednak nie tylko w stosunku do magnaterii. Pod 1729 r. pamiętnikarz wyraził podejrzenie: „Machinacje wielkie, *molimina* na zgubę wolności, swobód ojczystych od króla¹⁴⁴, i jego adherentów polskich i litewskich skorumpowanych beneficys jego [...] żeby do skutku nie przyszły za grzechy nasze, żebyśmy *sub absoluto dominatio* nie zostali”¹⁴⁵.

Dnia 7 lutego 1724 r. F. Szyrma zerwał sejmik deputacki piński. Podstawowym jego argumentem, było niedopełnianie obowiązków, przez urzędników grodzkich oraz niedopuszczanie do zwołania sejmików elekcyjnych, mających wybrać kandydatów na wakujące w powiecie urzędy (marszałka, podkomorzego, chorążego, sędziego ziemskiego, pisarza ziemskiego i podsędka). Protestujący wyjaśniał swój gniew pisząc w następujący sposób: „zerwałem *studio suo pro bono publico*, nie mając żadnego swego interesu, na urzędnikach grodzkich pińskich, że roczków podług prawa statutowego nie sądzą dla prywat swoich, i że drudzy jchmś na elekcje w powiecie wakujące zgody nie czynią z wielką krzywdą szlachty [...], o którym zerwaniu przed rokiem na sejmiku oznajmiłem [...], chcąc mieć sprawiedliwość w powiecie, cudzych powiatów nie szukając”¹⁴⁶. Podobne plany zerwania zjazdu, miał F. Szyrma przed sejmikiem poselskim, który „doszedł”¹⁴⁷ 21 sierpnia 1724 r., i podobne jak poprzednio były przyczyny jego niezadowolenia: „bo się nie poprawili urzędnicy grodzcy pińscy, roczków nie sądzą, ani elekcyi na urzędy ziemskie nie

¹⁴¹ O roli M. S. Wiśniowieckiego, świadczą reskrypty do powiatu brzeskiego (Biblioteka Uniwersyteku Warszawskiego [dalej: BUW], rkps 97, k. 23 – 25v; k. 50 – 50v; k. 61 – 61v; 78 – 78v) i pińskiego (BUW, rkps 97, k. 85 – 86v).

¹⁴² BTNP, R. 113, k. 80v.

¹⁴³ Tamże, k. 112v.

¹⁴⁴ Głęboka nieufność wobec króla i magnaterii, były typowe dla atmosfery czasów wojny północnej i konfederacji tarnogrodzkiej, por. H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich 1697-1740*, Warszawa 1961, s. 142-165; J. Kurek, *U schyłku panowania Augusta II Sasa. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej (1729-1733)*, Katowice 2003, s. 52; F. Szyrma zerwał więzi klientalne z K. J. Sapiehą w dobie antysapieżyńskich niepokojów na Litwie i początku wojny północnej. O wpływie wstrząsów politycznych na rozluźnienie więzi diadczych, zob. W. Majewski, *Granice uzależnienia szlachty od magnaterii w XVII-XVIII wieku [w] Drobną szlachta podlaska w XVI-XIX wieku. Materiały sympozjum w Hołnach Mejera (26-27 maja 1989 roku)*, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Białystok 1991, s. 113-119.

¹⁴⁵ BTNP, R. 113, k. 115.

¹⁴⁶ Tamże, k. 110.

¹⁴⁷ Wojski piński Michał Stanisław Orzeszko relacjonował także o niepokojach sejmiku poselskim pińskim, por. list M. S. Orzeszki do Jana Mikołaja Radziwiłła, 24 sierpnia 1724, z Pińska, AGAD, AR, dz. V, sygn. 10968, s. 22. Sejmik wysłał swoich posłów na sejm, B.Czart, rkps 206, s. 1005, 1006, 1024; BJ, rkps 3738, s. 398.

czynili¹⁴⁸. Przyczyną odstąpienia od kontradycji, była publiczna deklaracja kanclerza M. S. Wiśniowieckiego, który zapewnił wydanie na dzień 18 września uniwersałów na sejmiki elekcyjne. Ostatecznie do sejmików również i tym razem nie doszło „dla absentiej” kanclerza, co Szyrma skwitował gorzką konstatacją: „i tak jestem oszukany w obietnicach pańskich *in rem* powiatu”¹⁴⁹. Subiektywne odczucia, rozdrażnienie i oburzenie, stanowiące wyraz repulsji moralnej wobec niesprawiedliwości, cztery lata później po raz kolejny spowodowały wystąpienie Szyrmy przeciw sejmikowi. Dnia 23 sierpnia 1728 r. zerwany został przez niego sejmik poselski „*in fundamento* prawa, że urzędnicy grodzcy roczków nie sądzą. sprawiedliwość ginie. Ziemstwa dla emulacji nie masz”¹⁵⁰. W akcie zerwania sejmiku, pamiętnikarz widział aprobowaną zwyczajowo i prawnie obywatelską interwencję wobec subiektywnie interpretowanych przejawów „niesprawiedliwości” i kryzysu¹⁵¹.

F. Szyrma oceniał kontradycje i protestacje na sejmiku w sposób relatywny, utożsamiając swój punkt widzenia z „dobrem publicznym”¹⁵². Stosował przy tym szeroki wachlarz wyrażeń o wymowie ideologicznej, co może świadczyć oprócz uciekania się do niezłomnej wiary w doktrynę szlachecką, także znajdowania w niej uzasadnienia dla swoich postaw. Nie wahał się zrywać sejmiku „*pro bono publico*”. Pewne sytuacje natomiast związane z destrukcją zjazdu poruszały go, w czym dostrzegał potencjalny zamach na „wolność szlachecką”. Wydaje się, iż jednymi z najważniejszych czynników wpływającymi na postawy pamiętnikarza był konserwatyzm i silne poczucie tożsamości (tzw. „mentalność zdogmatyzowana”)¹⁵³. Stosowane przez Szyrmę konstrukcje myślowe, odzwierciedlają jednocześnie skomplikowany mechanizm przeplatających się, często sprzecznych wyobrażeń, pojęć, oczekiwań i nadziei pokładanych w doktrynie „złotej wolności”. Dostrzegał niekiedy konsekwencje destrukcji zjazdu, jakie ponosiła jego zdaniem społeczność lokalna. Po zerwanym przed obraniem marszałka sejmiku gromnicznym w 1719 r., smutno

¹⁴⁸ BTNP, R. 113, k. 110.

¹⁴⁹ Tamże, k. 110.

¹⁵⁰ Tamże, k. 115.

¹⁵¹ Podobną postawę znajdujemy w twórczości kasztelana lwowskiego (u schyłku życia wojewoda podolski) Andrzeja Maksymiliana Fredry. W utworze *Scriptorum seu togae et belli notationum fragmenta* (1660) zawarł on apoteozę „wolnego głosu”. Przedstawiona w tym wywodzie „mniejszość lepszych” („o nieskazoniej cnoćie”) zrywa sejmik (lub sejm), walcząc w ten sposób z „mnogością gorszych”, którzy „zbaczą z drogi dobra powszechnego”. A. M. Fredro pisał: „Ktokolwiek z lepszych obywateli ma w sobie skłonność do zabiegania o dobro publiczne [...] musi wymusić na niechętnych zgodę [...] przez rozsądny nacisk lub - jeśli można tak powiedzieć - przez wymuszenie. Ale nie siłą ani orężem, nie mocą władzy, lecz przez ustaloną zwyczajem swobodę zakładania weta [...]”. A. M. Fredro, *W obronie liberum veto* (przekł. F. Wujtewicz) [w:] 700 – lat myśli polskiej. *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, cz. 1, oprac. Z. Ogowski Warszawa 1979, s. 301 - 304.

¹⁵² Pojęcie „dobra publicznego” wykorzystywano często dla poparcia własnych postaw i czynów, które dzięki temu w zamiśle szermującego hasłem – miały zostać uszlachetnione. Zabieg polegający na wykorzystaniu tej frazy, uzasadniał postępowanie, mogące być dla postronnych osób kontrowersyjne. Zagadnieniem posługiwania się tym hasłem w dziedzinie politycznej interesował się także Andrzej Leon Sowa por. A. L. Sowa, *Świat ministrów Augusta II. Wartości i poglądy funkcjonujące w kręgu ministrów Rzeczypospolitej 1702-1728*, Kraków 1995, s. 93-98.

¹⁵³ Por. Z. Kuchowicz, *Człowiek...*, s. 147.

stwierdził: „[...] i tak powiat bez swoich sędziów ten rok być musiał”¹⁵⁴. Podobny żal wyraził po zerwaniu sejmiku poselskiego w 1730 r.: „[...] i tak [p]owiat nasz bez posłów został”¹⁵⁵. Nie krył oburzenia i poirytowania, gdy na sejmiku przedsejmowym 11 lipca 1729 r., którego obradami kierował, znaczniejsi przedstawiciele powiatu „wyszli z izby sejmikowej bez protestaczej”, co spowodowało, że sejmik „bez concluzjej, bez protestaczej rozszedł się”¹⁵⁶. W 1712 r. na mocy postanowienia sejmowego miano uchwalić nową taryfę abiuratową, co służyłoby obciążeniom powiatu na rzecz wojska. Zerwanie sejmiku relacyjnego dało wyraz rozpaczliwej opinii pamiętnikarza: „Panie Boże Wszechmogący odkryj zdrady ich, i skarz źle knujące. Który sejmik zerwany, bo się domagali PP wojskowi KsLo largitiej od powiatu jakiejsis prywatnej”¹⁵⁷. Negatywne odczucia zawsze budziła jawna presja wywierana na zjazd, o listopadowym sejmiku w 1712 r. zaabsorbowanym sprawami wojska saskiego, Szyrma wyraził opinię: „sejmik nasz mizerny w utrapionej wolności naszej”¹⁵⁸. Skandalicznie jawiła się w oczach pamiętnikarza groźba użycia siły, pod datą 7 lutego 1707 r. pamiętnikarz zanotował: „pod sejmik deputacki Moskwa piechota weszła do Pińska”¹⁵⁹.

Kwestia bójek sejmikowych została przez Szymę potraktowana dość jednostronnie. Zrelacjonował on bowiem tylko te awantury, których sprawcami byli zwolennicy horodniczego pińskiego Aleksandra Skirmunta, z którym miał osobiste porachunki i przy różnych okazjach podkreślał wszelkie winy adwersarza¹⁶⁰. Opisując rozróbę na sejmiku relacyjnym w 1717 r., widział jej przyczynę w konflikcie między stronictwami A. Skirmunta (wówczas skarbnik piński) i Michała Kulikowskiego wojskiego i pisarza grodzkiego pińskiego. Do incydentu, jak podał w diariuszu doszło: „z okazji kommissarstwa na Trybunał Skarbowy do Grodna”¹⁶¹. O przyczynach niepokojów na tym sejmiku dowiadujemy się również z listów Michała Stanisława Orzeszki do wojewody nowogrodzkiego Jana Mikołaja Radziwiłła, którego informował, że przyczyną zerwania sejmiku relacyjnego pińskiego była sprawa meliorowania taryfy¹⁶². Krótką informację o wspomnianym zjeździe Szyrma zakończył stwierdzeniem, że w zajściu ranny został zwolennik Kulikowskiego¹⁶³. Z kolei sejmik deputacki w 1725 r. „na dwie scissje się rozdzielił”¹⁶⁴. Część szlachty obradowała w miejscu stałego sejmikowania – refektarzu klasztoru oo. Franciszkanów, a część

¹⁵⁴ BTNP, R. 113, k. 105.

¹⁵⁵ Tamże, k. 117v.

¹⁵⁶ Tamże, k. 116; „Bez Concluzyey, bez protestacyey rozszedł się”

¹⁵⁷ Tamże, k. 98.

¹⁵⁸ Tamże, k. 99.

¹⁵⁹ Tamże, k. 92.

¹⁶⁰ Tamże, k. 88v, k. 97v, k. 98, k. 89, k. 111, k. 112v, k. 114v, k. 116.

¹⁶¹ Tamże, k. 103v.

¹⁶² AGAD, AR dz. V, sygn. 10968, M. S. Orzeszko do Jana Mikołaja Radziwiłła, 19 III 1717 r., z Dostojewa, s. 8; por. tamże, tenże do tegoż, 11 IV 1717, z Pińska, s. 10

¹⁶³ BTNP, R. 113, k. 103v.

¹⁶⁴ Tamże, k. 110v.

na zamku¹⁶⁵. Przyczyną rozdwojenia sejmiku zdaniem Szyrmy były prywatne zatargi Skirmunta z rodziną Nozdrynów Płotnickich, którą horodniczy piński uznał za chłopską, zarzucając jej *imparitatis*¹⁶⁶. Incydent, który spowodował zakłócenie zjazdu w opisanym przypadku był wyrazem obrony urażonej godności, reakcją wobec zamachu na honor.

Przejawy agresji i przemocy nie były przez pamiętnikarza pochwalane¹⁶⁷. W określonych sytuacjach, znajdował dla nich jednak uzasadnienie. Kiedy w 1708 r. posłowie wysłani do hetmana, przywieźli niepomyślne dla powiatu decyzje o rekwizycjach wojskowych, F. Szyrma zwierzył się, iż na sejmiku „myślałem pobudzić szlachtę na tych posłów, i już zacząłem być, po tym *dissimulacci propter publicam calamitatem*”¹⁶⁸. Pamiętnikarz dostrzegając „publiczne nieszczęścia”, widział się w roli wyrażiciela społecznego protestu.

Względnie oceniana była przez pamiętnikarza ingerencja w sprawy sejmiku kanclerza M. S. Wiśniowieckiego. Wspomniawszy zerwany w 1722 r. sejmik poselski, stwierdził zaraz z wyrzutem: „o drugi postarał się książę Wiszniowiecki [...] od powiatu nie proszony”. Posłowie zostali więc wybrani zgodnie z intencją kanclerza¹⁶⁹. Z kolei odmienną postawę F. Szyrma zademonstrował opisawszy pokrótce wydarzenia mające miejsce 11 lipca 1729 r. na drugim już (po wcześniejszym zerwanym) sejmiku poselskim, którego obradom sam przewodniczył, a którego pomyslnemu zakończeniu przeszkadzili, jak już wspomniano urzędnicy pińscy, kiedy wyszli bez protestacji ze zgromadzenia. Pamiętnikarz zwierzył się z rozbrajającą szczerością: „Mając nadzieję na trzeci sejmik, i na przytomność – Książęcia I^o mści Michała Wiszniowieckiego [...]. Czekamy *eventum*”¹⁷⁰. Ubolewanie z powodu nie zwołania powtórnego sejmiku F. Szyrma wyraził po zerwanym sejmiku poselskim w 1730 r. zaznaczając, że kanclerz M. S. Wiśniowiecki wyjechał z Pińska „unikając sejmiku”¹⁷¹.

W 1731 r. F. Szyrma nie skrywał radości, kiedy pozytywnie zakończone sejmiki elekcyjne w ciągu zaledwie dwóch dni „co miało być w sześciu” wybrały kandydatów na urzędy ziemskie, „wszystkie z łaski bożej doszły zgodnie”¹⁷². Satysfakcja była tym większa, że pan na Wydyborze i Łopatynie wybrany został kandydatem na podsędką ziemskiego. Tak więc miał wszelkie powody do rozgoryczenia, gdy pominięto go przy nominacji na ten urząd, kiedy kanclerz M. S. Wiśniowiecki przywileje na urzędy ziemskie i grodzkie „komu chciał porozdawał, popieczętował, z

¹⁶⁵ Sejmik piński niekiedy odbywał się na zamku, por. AGAD, AR dz. VI, sygn. 51-II, s. 165-166, laudum sejmiku deputackiego w Pińsku, 4 luty 1700 r.

¹⁶⁶ BTNP, R. 113, k. 111.

¹⁶⁷ Por. tamże, k. 103v.

¹⁶⁸ Tamże, k. 95.

¹⁶⁹ Tamże, k. 108v.

¹⁷⁰ Tamże, k. 116.

¹⁷¹ Tamże, k. 117v.

¹⁷² Tamże.

krzywdą moją i innej szlachty starożytnej i zasłużonej w tym powiecie"¹⁷³. Mimo złożonych protestacji F. Szyrma nie był stanie nic wskórać¹⁷⁴.

W 1732 r. pamiętnikarz planował zerwać sejmik deputacki sprzeciwiając się kandydatom, ale zaniechał wystąpienia w związku z wypłaconą mu przez Wiśniowieckiego sumą w wysokości tysiąca złotych, którą miał otrzymywać już co roku. Szyrma wytłumaczył się: „Ustałem contradycyjej sejmikowej o deputację, barziej *propter bonum pacis*, i dla dalszych respektów obojga Księstwa Ich'mw, które mnie obiecali i synom moim"¹⁷⁵. W tym przypadku gest M. S. Wiśniowieckiego potraktowany został przez pamiętnikarza jako zadośćuczynienie. Formę rekompensaty pamiętnikarz widział także w podarowanych sobie na prawie dożywotnim przez kanclerza przed sejmikiem poselskim (1729 r.), wydzielonych z ekonomii pińskiej Włokach Obrowskich¹⁷⁶.

Barwną panoramę sejmikowego przekupstwa pozostawił z kolei M. Matuszewicz. Opisując nieformalne świadczenia w polityce sejmikowej znane zresztą z własnej eksperencji, stosował określenia opisujące uznawane formy zapłaty lub przyjmowania świadczenia¹⁷⁷: „akkommodacye” i „suplementa”. Wyrażenie „akkommodacye” pochodziło z łaciny, gdzie „*accommodatio, -onis*” oznacza „dostosowanie”, „przystosowanie”, „łaskawość”¹⁷⁸, użyty w 3 osobie – „*accommodatus, -a, -um*” to „dostosowany”, „odpowiedni”, „właściwy”, „zdalny”, „użyteczny”¹⁷⁹. Wyrażenie „akomodować się”, oznaczało – „przystosowywać się”, „przystawać na coś”, „zgadzać się”¹⁸⁰. Czasownik „suplementować”, z kolei oznaczał – „wspomagać”, „uzupełniać”, „wspierać”, „opatrywać” bądź „zasilać”¹⁸¹. Taki dobór słów przez pamiętnikarza, może stanowić wyraz traktowania omawianych zjawisk jako naturalnych form zapłaty. Przy tym wyrażenia te były używane stochastycznie i nie implikowały rozróżnienia na sytuacje gdy „prezenty” bądź gotówka przekazywane były przez przedstawicieli magnaterii szlacheckim „przyjaciołom” czy przeciwnie, ofiarodawca i obdarowany mieli ten sam status społeczny. Dowolne używanie zwrotów nie zawierało także rozróżnienia podziału na role w procesie przekupstwa, stosowano je bowiem zarówno do biorących jak i ofiarujących. Wyrażenia te, nie określały również formy „wziętki”, zarówno „suplementy” jak i „akkommoda-

¹⁷³ Tamże, k. 118.

¹⁷⁴ Tamże. „[...] jam się protestowałem i inni, z wielkim hałasem i oppressją głosu i stanu szlacheckiego. Mnie głosu niedano, mandatami postraszono. i powiedziano tak: protestacją przyjmujemy, a uczynim co chcemy, nic nam nie uczynicie”.

¹⁷⁵ Tamże, k. 118v.

¹⁷⁶ Tamże, k. 116v.

¹⁷⁷ Por. F. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 20 I 1758, z Berezy, AGAD, AR dz. V, sygn. 17142, s. 43 – 44.

¹⁷⁸ *Słownik łacińsko-polski*, pod red. M. Plezi, t. I, A-C, Warszawa 2007, s. 31.

¹⁷⁹ Tamże, s. 31-32.

¹⁸⁰ D. Moszyńska, *Akomodować się* [w] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I, A – Bany, Wr.-Wa-wa-Kr., 1966, s. 94.

¹⁸¹ *Słownik języka polskiego Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego i Władysława Niedźwieckiego*, t. VI, S – Ś, ułożony przez Władysława Niedźwieckiego z udziałem Kazimierza Króla, Warszawa 1915, s. 515.

cy” mogły być „pieniężne”¹⁸² lub stanowić „inne rzeczy”¹⁸³. Czasem słowa te jawiły się jako eufemistyczne wytłumaczenie relacji między dającym a otrzymującym, kiedy indziej oznaczały rekompensatę¹⁸⁴. Przekupstwo, postrzegano jako swego rodzaju transakcję. Zarówno jednak biorący jak ofiarujący odmiennie tłumaczyli swoją rolę w układzie, z uwagi na różne oczekiwania wobec wzajemnych relacji. Czasem już samo przyjęcie upominku wiązać się mogło z zaciągnięciem „kredytu” i przyjęciem odpowiedzialności wobec zaistniałej relacji. Dlatego Piotr Paszkowski odmówił 1749 r. przyjęcia od Matuszewicza sześciu guzików rubinowych do kontusza¹⁸⁵.

Sposoby nieformalnego opłacania bądź obdarowywania towarzyszące układom klientalnym postrzegano jako element niezbędny w warunkach zależności diadycznych oraz w szerszym spektrum walki politycznej¹⁸⁶. Uzasadniane one były wzajemnym zaufaniem i przeświadczeniem o wiarygodności kontrahentów, co znajdowało umocowanie w układach społecznych¹⁸⁷. Incydenty przyjmowania świadczenia materialnego poza standardowymi formami zapłaty traktowano jako zachowania normalne¹⁸⁸. Oceniano je jednak subiektywnie. Uczestnik omawianych relacji, mógł jednocześnie piętnować te same zachowania dostrzeżone w działalności przeciwnika politycznego i ganić przy wykorzystywaniu wyrażen przywodzących jednoznacznie negatywne skojarzenia, jak pojawiające się zazwyczaj w pejoratywnym kontekście określenia: „przekupstwo”¹⁸⁹ czy „korupcje”¹⁹⁰. Ostro krytykowano przeciwników politycznych czerpiących środki z dwóch źródeł¹⁹¹. Z negatywną oceną spotykali się również ci obdarowani, którzy nie wywiązali się z przyjętych w układzie zobowiązań. Chorąży Felicjan Wereszczaka został przez Matuszewicza skrytykowany, za to, iż wzięwszy przed sejmikiem poselskim w 1750 r. podarunek od wojewody K. J. Sapiehy – pozłacaną karabelę, z życzeniem odstąpienia od ubiegania się o poselstwo, był niestały wobec zobowiązań - nie zrezygnował z konkurencji o funkcję i „odrzeknął się” podarku¹⁹².

M. Matuszewicz, przedstawił różne modele nieformalnych świadczeń materialnych na sejmiku brzeskim. Regularnie opłacaną przez zwalczające się ugrupowania polityczne osobistością był w świetle jego relacji mający bezpośredni wpływ

¹⁸² BTNP, R. 113, k. 80v; M. Matuszewicz, t. II, s. 79, s. 130.

¹⁸³ M. Matuszewicz, t. I, s. 268.

¹⁸⁴ Po odrzuceniu nominacji F. Szyrmy na urząd podsędką ziemskiego pamiętnikarz napisał: „Jednakże dali sponsonem wszyscy urzędnicy akkomodować mnie za te obelżenie i ominienie od honoru podsędkowstwa pińskiego, i u księcia kanclerza wymóc *pro dignitate mea* osobliwszy jaki respekt *pro tanta iniuria* z publicznych przyczyn, *et in causa honoris denegati*”; BTNP, R. 113, k. 118.

¹⁸⁵ M. Matuszewicz, t. I, s. 297; por. tamże, s. 308.

¹⁸⁶ A. Mączak, *Klientela...*, s. 230-248; por. J. Tazbir, *Korupcje...*, s. 300 – 305.

¹⁸⁷ Por. T. Zarycki, dz. cyt., s. 171; por. Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie XVII – XVIII wieku*, Łódź 1975, s. 442.

¹⁸⁸ Por. M. Jarosz, *Władza. Przywileje. Korupcja*, Warszawa 2004, s. 235.

¹⁸⁹ Por. B. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 9 lutego 1750, z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 17140, s. 36.

¹⁹⁰ Por. AGAD, APP, sygn. 64, s. 38; VL VI, s. 241, f 474; BTNP, R. 113, k 101v, k. 115.

¹⁹¹ Por. M. Matuszewicz, t. I, s. 608.

¹⁹² Tamże, s. 308-309.

na obrady sejmiku zagajający zjazdy chorąży F. Wereszczaka¹⁹³. M. Matuszewicz w rozmaity sposób tłumaczył sumy przekazywane chorążemu. Na sejmiku deputackim w 1757 r. Wereszczaka dostał - 2 tys. zł., bo „zagajał jako pierwszy urzędnik sejmiki”¹⁹⁴, a w 1759 r. także na sejmiku deputackim jako „najstarszy urzędnik” - 200 tynfów¹⁹⁵. Opisy przekupywania Wereszczaki na sejmiku brzeskim, są jedynymi przykładami w relacji stolnika brzeskiego, opłacania urzędnika przez wzgląd na jego kompetencje i pełnione na zjeździe funkcje. Znaczenie urzędu chorążego, tak samo, jak w większości mu podobnych w hierarchii ziemskiej polsko-litewskiego państwa ulegało fluktuacjom. Chorąży powiatowy, który w XVI w. był wyłaniany w drodze wyborów, a następnie mianowany przez hospodara z uwzględnieniem czynnika bojarskiego¹⁹⁶, wykonywał zadania wojskowe¹⁹⁷. Przed unią lubelską miał także kompetencje poborca podatkowego, spełniał obok tego funkcje sędownicze oraz był przedstawicielem powiatu na sejmach, stając się pośrednikiem między sejmem a społecznością lokalną¹⁹⁸. Z czasem urząd tracił znaczenie, zachowując, co jest widoczne w opisie Matuszewicza pozycję honorową. Opisane przez pamiętnikarza przekupywanie chorążego brzeskiego, przywołuje na myśl praktykę nieformalnych świadczeń materialnych, które w późnym średniowieczu niekiedy stawały się udziałem urzędników gospodarskich¹⁹⁹. Przypadku F. Wereszczaki dotyczy także zabieg przekupywania urzędnika w okolicznościach gdy dający ubiegał się o urząd, który w drodze następstwa w pierwszej kolejności przysługiwał obdarowanemu. Stolnik Matuszewicz starając się o podkomorstwo brzeskie przekupywał Wereszczakę przy okazji sejmików elekcyjnych, jako, że chorąży w hierarchii urzędów ziemskich zajmował drugie miejsce po podkomorzym. Takim sposobem Wereszczaka otrzymał w 1752 r. - 3 tys. zł. - „pro gradu jego”²⁰⁰. Zainteresowanie „wziętkami” aprobowanymi przez tradycję określonych zachowań społecznych, wynikało niewątpliwie także z indywidualnych cech osobowych tych, którzy mogli liczyć na obdarowanie przez wzgląd na pełniony urząd lub wykonywane funkcje i nie chcieli przy tym przepuścić okazji otrzymania podarku²⁰¹.

Przekupstwo powszechnie wykorzystywano do kaptowania zwolenników. Służyła temu czasem ekspektatywa otrzymania określonej funkcji. W 1746 r. Franciszek Rusiecki otrzymał od M. Matuszewicza obietnicę najwcześniej wakującego porucznikostwa petyhorskiego, aby „już zawsze był przyjacielem” podkanclerzego li-

¹⁹³ Tamże, s. 759.

¹⁹⁴ Tamże.

¹⁹⁵ Tegoż, t. II, s. 54.

¹⁹⁶ W. Kamieniecki, *Chorążowie w parlamentaryzmie litewskim przed Unią Lubelską*, „Antemurale”, IX, 1965, s. 184.

¹⁹⁷ Z. Wojtkowiak, *Lithuania Transwilniensis saec. XIV – XVI. Podziały Litwy północnej w późnym średniowieczu*, Poznań 2005, s. 35 – 38.

¹⁹⁸ W. Kamieniecki, dz. cyt., s. 185 – 192, 197, 199.

¹⁹⁹ Por. J. Bardach, dz. cyt., s. 379 – 390

²⁰⁰ M. Matuszawicz, t. I, s. 346; por. tamże, s. 330 - 331.

²⁰¹ Tegoż, t. II, s. 396.

tewskiego (od 1752 r. kanclerz w. litewski) Michała Fryderyka Czartoryskiego²⁰². M. Matuszewicz zmieniał faksje polityczne. Kiedy już nie był działaczem partii Czartoryskich, załatwiał przekupstwem interesy koterii dworskiej. W 1758 r., suma sprezentowana Ignacemu Paszkowskiemu klientowi M. F. Czartoryskiego, aby był „naszym sekretnym przyjacielem” i donosił o zamysłach „partii wołyńskiej”, wyniosła – 25 czerw. zł.²⁰³ Hornowscy w zamian za to, „że na sejmikach będą mymi przyjaciółmi” otrzymali w 1760 r. od stolnika zrzeczenie się pretensji do Minkowicz i 200 tyńfów²⁰⁴. Na sejmiku deputackim w 1757 r. działacz „familii” pisarz ziemski Paweł Buchowiecki, który „od wszystkich brał” dostał 2 tys. zł.²⁰⁵ Gorzkie wspomnienie mocy przekupstwa pozostawił łowczy brzeski Bogusław Wereszczaka (brat Felicjana), relacjonujący z wyrzutem hetmanowi M. K. Radziwiłłowi energiczne poczynania działaczy faksji Czartoryskich na sejmiku deputackim 9 lutego 1750 r.²⁰⁶ Po przybyciu czołowego działacza „familii” porucznika petyhorskiego J. Sosnowskiego, który zresztą został dyrektorem sejmiku²⁰⁷ „tak wszystkich przekupili, że sam moją tylko osobą od zagajenia godziny ósmej aż do godziny *circiter* trzeciej społudnia utrzymując się, tak mnie wszystkich poprzekupywali przyjaciół”. Opuszczony łowczy, zaledwie z kilkoma radziwiłłowczykami mógł pójść do kancelarii grodzkiej, zapewne celem złożenia protestacji, ale „i tych po tym odebrano mi, zgoła od nikogo nie mając wsparcia, sam tylko z konfuzją zostałem w kancelaryi, i komu poufał Wasza Księża Mość Dobrodziej odstąpił mnie”²⁰⁸. O tym sejmiku M. Matuszewicz wówczas jeszcze zwolennik Czartoryskich triumfalnie zanotował w diariuszu, że „w jednym prawie pacierzu [...] bez żadnej doszedł kontradykcji”²⁰⁹.

Nieformalne świadczenia materialne mogły być wykorzystane jako argument dla uciszenia potencjalnych przeciwników lub konkurentów. Na sejmiku poselskim w 1744 r., M. Matuszewicz działał energicznie, aby Antoni Tadeusz Laskowski i podstoli orszański Józef Suzin nie wystąpili ze sprzeciwem wobec objęcia przez pamiętnikarza funkcji poselskiej. Stolnik podarował Laskowskiemu srebrny angielski zegarek²¹⁰, a Suzinowi gniadego żrebaka, wartego 16 czerw. zł.²¹¹

Przekupstwo innym razem było traktowane jako remedium na protestację. W 1750 r. Józef Wereszczaka, wysłany przez wojewodę brzeskiego Karola Józefa Sapiechę w celu zerwania sejmiku deputackiego, aby odstąpił od zamiaru dostał 40 czerw. zł.²¹² Na sejmiku deputackim w 1758 r., działacze wrogich stronnictw osiągnęli kom-

²⁰² Tegoż, t. I, s. 255.

²⁰³ Tegoż, t. II, s. 7.

²⁰⁴ Tamże, s. 114.

²⁰⁵ Tegoż, t. I, s. 759.

²⁰⁶ B. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 9 lutego 1750, z Brześcia, AGAD, AR dz. V, sygn. 17140, s.

36.

²⁰⁷ M. Matuszewicz, t., s. 302 – 303.

²⁰⁸ B. Wereszczaka do M. K. Radziwiłła, 9 lutego 1750..., s. 36.

²⁰⁹ M. Matuszewicz, t. I, s. 304.

²¹⁰ Tamże, s. 230.

²¹¹ Tamże, s. 232.

²¹² Tamże, s. 303.

promis, ale w „dojściu” sejmiku przeszkadzał im Antoni Towiański, delegowany przez wojewodę K. J. Sapiechę do zerwania sejmiku. W związku z tym M. Matuszewicz i wojewoda mściłowski Ignacy Sapieha (obaj z faksji dworskiej) oraz J. Sosnowski z partii Czartoryskich, złożyli się po 50 czerw. zł. i ofiarowali protestującemu w sumie - 150 czerw. zł. Wojewoda jednak i tak wywarł presję na Towiańskiego i sejmik został zerwany²¹³.

W 1746 r. w zamian za wstrzymanie kredensu deputackiego kandydatom, których wybór był nie na rękę kanclerzowi w. litewskiemu Janowi Fryderykowi Sapieże i hetmanowi M. K. Radziwiłłowi, M. Matuszewicz – dyrektor sejmiku otrzymał przywilej na urząd stolnika i intratną kontrahencję czopowego²¹⁴. Przez klientów takie „prezenty” od magnatów, którymi mogły być także urzędy lub funkcje²¹⁵ traktowane były jako słuszna zapłata za służbę.

Opis trybów sejmikowych w pamiętniku M. Matuszewicza, skłania do opinii, iż jego konformistyczna postawa wpisywała się w układy klientalne, znajdując w formach zależności od patrona drogę do zrobienia kariery. Model zależności, którego egzemplifikację stanowiła działalność stolnika brzeskiego, zdefiniowany został przez A. Mączaka jako „klientalizm polityczny”²¹⁶. Wydaje się, iż stolnik brzeski traktował sejmik instrumentalnie, przez pryzmat porażek lub sukcesów politycznych²¹⁷. W 1760 r. opisując sejmik deputacki, podczas którego na skutek podstępstwa udało się przy zagajeniu zjazdu jednocześnie nominować deputatów informował hetmana M. K. Radziwiłła: „takowym tedy sposobem sejmik nasz szczęśliwie doszedł”²¹⁸. Wspominając zerwane sejmiki z 1761 r. pozwolił sobie na konstatację: „dotąd sejmiki brzeskie przeciwko wołyńskiej, Flemingowskiej potencji [...] dosyć pomyślnie utrzymywane były”²¹⁹.

M. Matuszewicz nie zrywał sejmiku osobiście. W 1750 r. sejmik elekcyjny-podsędkowski rozszedł się bez podjęcia żadnej decyzji z powodu dużej ilości kandydatów działających z jego poduszczenia, na złość wojewodzie K. J. Sapieże, który sejmik „wszelką usilnością chciał utrzymać”²²⁰. Innym powodem były spory przy wyborze marszałka sejmiku do czego pretendował brat pamiętnikarza, Józef²²¹. W 1763 r. przed sejmikiem deputackim, stolnik poinformował swego podstarościego w Czemerach, Hurynowicza, obecnego na zjeździe, żeby nie pozwalając na zwycięstwo adwersarzy z „partii wołyńskiej” sejmik zerwał. Polecenie zostało skwapliwie wykonane²²².

²¹³ Tegoż, t. II, s. 8.

²¹⁴ Tegoż, t. I, s. 255.

²¹⁵ Por. AGAD, AR dz. V, sygn. 1658, s. 1; tamże, sygn. 10918, s. 17; tamże, sygn. 15409, s. 15.

²¹⁶ A. Mączak, *Klientela...*, s. 17-20, i in.

²¹⁷ M. Matuszewicz, t. I, s. 240; tamże, s. 268; tamże, s. 322; tamże, s. 343.

²¹⁸ M. Matuszewicz do M. K. Radziwiłła, 7 lutego 1760, z Rasnej, AGAD, AR dz. V, sygn. 9384, s. 85.

²¹⁹ M. Matuszewicz, t. II, s. 134.

²²⁰ Tamże, t. I, s. 312 – 313.

²²¹ K. Wieszczycki do M. K. Radziwiłła, 2 września 1750, z Brześcia, AGAD, AR, dz. V, sygn. 17362/IV, s. 27.

²²² M. Matuszewicz, t. II, s. 277.

W przeciwieństwie do F. Szyrmy²²³, stolnik brzeski nie wyraził w żadnym miejscu w pamiętniku pretensji w związku z konsekwencjami zerwania sejmiku jakie ponosił powiat (brak posłów, deputatów). Bardziej liczył się interes faksji i łaskawość patrona oraz utrzymywanie dobrych stosunków z przeciwnikami²²⁴. Przy braku możliwości w wyborach na sejmiku brzeskim, stolnik starał się o funkcję na innym zjeździe²²⁵. Deklarował, że w chwili nie sprzyjających okoliczności, nie było jego intencją na siłę forsowanie własnej kandydatury²²⁶.

W relacji Matuszewicza, dostrzegalny jest strach przed rozlewem krwi. Pamiętnikarz kilkakrotnie podał przykłady osobistego łagodzenia gwałtownych postaw. W 1755 r. na sejmiku deputackim, kiedy nad zebranyimi wisiała groźba tumultu, M. Matuszewicz bojący się bójki nakłonił chorążego brzeskiego F. Wereszczakę by jednocześnie powitał²²⁷ i pożegnał sejmik²²⁸. Podobna sytuacja zaistniała rok później także na sejmiku deputackim (9 lutego 1756 r.), kiedy zagrożeni byli bracia stolnika przybyli w niewielkiej liczbie. Tym razem zagąjął i żegnał sejmik wojewoda brzeski K. J. Sapieha (co wzbudziło wiele kontrowersji)²²⁹. M. Matuszewicz, który na zjeździe nie był osobiście, z ulgą stwierdził: „sejmik po tak złośliwych zamachach szczęśliwie nie doszedł”²³⁰. W świetle relacji Świejkowskiego, szlachta w złożonym w kancelarii manifeście obwiniała za „nie porządek, krzywdę i rozejście sejmiku” wojewodę²³¹. Po sejmiku poselskim w 1754 r. Matuszewicz nie krył niezadowolenia z rozróby, której sprawcami byli jego bracia, kiedy podskarbi w. litewski Jan Jerzy Detlov Flemming został zelżony wulgarnymi słowami i poniżony. Przezorny stolnik brzeski, bał się przede wszystkim zemsty urażonego polityka i „familii”²³². O osobistym uspokajaniu tumultu powiedział przy opisie sejmików gospodarskiego w 1758 r.²³³ i poselskiego w 1744 r.²³⁴. Deklarację zażegnania niepokoju wspomniął przy opisywaniu burdy na sejmiku gospodarskim w 1755 r.²³⁵ Nie omieszkał jednak z drugiej strony oszacować strat zającia, obliczając: „czternastu z tamtej strony zrą-

²²³ Por. BTNP, R. 113, k. 105, k. 117v.

²²⁴ M. Matuszewicz, t. I, s. 302.

²²⁵ Tegoż, t. II, s. 145, 190.

²²⁶ Tegoż, t. I, s. 312.

²²⁷ Na temat zwyczajów i praktyki zagąjania zjazdu oraz procedury prowadzenia obrad sejmików litewskich, por. A. B. Zakrzewski, *Kierowanie obradami sejmików Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI-XVIII w.)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, V, 2000, s. 139-149.

²²⁸ M. Matuszewicz, t. I, s. 468.

²²⁹ Zob. AGAD, AR dz. II, sygn. 2772, s. 1-2, manifest przeciw wojewodzie K. J. Sapieże, 9 II 1756.

²³⁰ M. Matuszewicz, t. I, s. 629; Por. AGAD, APP, sygn. 55, t. II, s. 199 – 202; por. AGAD, AR dz. II, sygn. 2786, s. 1-8, manifest obywateli powiatu brzeskiego oblatowany w grodzie mielnickim 15 II 1756 r., zanieiony wobec sporów na sejmiku deputackim brzeskim (który się odbył 9 II 1756 r.) w odpowiedzi na manifest strony przeciwnej.

²³¹ AGAD, APP, sygn. 55, t. II, s. 221; por. AGAD, AR dz. II, sygn. 2772, s. 1.

²³² M. Matuszewicz, t. I, s. 418 – 419.

²³³ Tegoż, t. II, s. 10.

²³⁴ Tegoż, t. I, s. 232.

²³⁵ Tamże, s. 468.

bano a z naszej tylko jeden”²³⁶. Po zerwanym z powodu bójek sejmiku gospodarskim dnia 7 lutego 1758 r. stolnik cieszył się, „najprzód Panu Bogu podziękowawszy żeśmy spokojnie i z honorem wyszli”²³⁷.

M. Matuszewicz różnie tłumaczył przyczyny zjawiska przemocy. Bójka do jakiej doszło na sejmiku poselskim w 1754 r. w kościele oo. Augustianów spowodowana była zdaniem stolnika gwałtownie wyrażoną dezaprobatą uczestników zjazdu wobec próby samowolnego objęcia funkcji przewodniczącego zgromadzenia przez Flemminga, która odczytana została przez obecnych jako obraza grupy²³⁸. Taka sama w jego oczach była przyczyna awantury na sejmiku gospodarskim rok później. Sprawcą gniewu był tym razem Kurowicki, wójt i namiestnik ekonomiczny łomaski aspirujący ostentacyjnie do funkcji marszałka sejmikowego²³⁹. Rozróżba na sejmiku podsędkowskim w 1750 r. wynikała z niefortunnego określenia, jakim orator Henryk Laskowski obdarzył obecnego na zjeździe wojewodę K. J. Sapiehę, nazywając magnata „ojcem ojczyzny”, co nie spodobało się zgromadzonym²⁴⁰. Pomyłką M. Matuszewicz tłumaczył z kolei zajście na sejmiku podsędkowskim w 1752 r., kiedy Emanuel Wysłouch „nie dosłyszałszy dobrze informacji, napastował Kazimierza Wyganowskiego”²⁴¹. Nieporozumieniem był także zdaniem pamiętnikarza atak na koniuszego brzeskiego Antoniego Stanisława Buchowieckiego na sejmiku gospodarskim w kościele oo. Bernardynów w 1758 r. wynikały z powodu plotki o rekwizycjach na rzecz Moskwy „po tynfie z dymu”²⁴². Przypadkową awanturą związaną z silnymi emocjami był zdaniem stolnika również tumult w pierwszym dniu sejmiku poselskiego w kościele oo. Augustianów w 1744 r. Osobisty charakter miała tym czasem bójka Franciszka Rusieckiego z F. Wereszczaką w drugim dniu tego zjazdu, związana z prywatnymi animozjami sięgającymi rywalizacji o urząd chorążego, który ostatecznie przypadł Wereszczace²⁴³. Odwetem pamiętnikarz tłumaczył uderzenie w twarz chorążego Wereszczakę na sejmiku gospodarskim w 1744 r. przez Przegalińskiego, którego chorąży wcześniej popchnął²⁴⁴. O akcie przemocy jawiącym się jako środek zapobiegający zarwaniu zjazdu M. Matuszewicz wspomniał przy sejmiku deputackim w 1758 r., kiedy Ostrowski z Chmielowa wystąpił z pretensją do wojewody K. J. Sapiehy o niesłuszne pobicie go przez myśliwych wojewodzińskich. Przeciwdziałając zerwaniu zjazdu działacze facji dworskiej „zaraz go ściągnęli z ławki i prawie za łeb wyprowadzili”²⁴⁵. W świetle tych przykładów, incy-

²³⁶ Tamże.

²³⁷ Tegoż, t. II, s. 10.

²³⁸ Tegoż, t. I, s. 419 – 420.

²³⁹ Tamże, s. 468.

²⁴⁰ Tamże, s. 313.

²⁴¹ Tamże, s. 347.

²⁴² M. Matuszewicz, t. II, s. 10; Możliwe jest, że M. Matuszewicz pomylił daty tego incydentu, który miał raczej miejsce na sejmiku gospodarskim, ale rok wcześniej. Por. list F. Wereszczaki do M. K. Radziwiła, 14 lutego 1757, z Berezy, AGAD, AR dz. V, sygn. 17142, s. 35.

²⁴³ M. Matuszewicz, t. I, s. 232.

²⁴⁴ Tamże, s. 204-205.

²⁴⁵ Tegoż, t. II, s. 8.

denty przemocy postrzegane były przez pamiętnikarza najczęściej jako zadośćuczynienie dla urażonego honoru, rozumianego w aspekcie indywidualnym bądź też szerzej w kontekście godności grupy lub stanu²⁴⁶. Często też dostrzegał w nich przypadkowe utarczki. Nie pochwalał aktów przemocy, ale je rozumiał i próbował znaleźć dla nich wytłumaczenie.

Bezceremonialne zachowanie w świątyniach²⁴⁷, w których odbywał się sejmik brzeski, świadczyć może o niefrasobliwym podejściu szlachty do miejsca zjazdów i do samych incydentów. Nie deprecjonując szczerości uczuć religijnych, co było kwestią indywidualną i skomplikowaną, można by za Stanisławem Litakiem powtórzyć ogólny wniosek, że religijność szlachty była „asekuracyjna” oraz pozbawiona głębszej refleksji²⁴⁸ bądź jak zauważył Tadeusz Kaklin „nosiła znamiona formalizmu”²⁴⁹. Przywiązywano większą wagę do samych praktyk kultu oraz wiary w ich skuteczność. Z tym można by wiązać swoistą „poufałość” z jaką traktowano świątynię²⁵⁰, o czym świadczyło także swobodne zachowanie się nawet podczas nabożeństw i to nie tylko przedstawiciele szlachty²⁵¹. Jeżeli sejmik odbywał się w kościele, tuż przed jego zagajeniem wynoszono *Sanctissimum*. Rozpoczęcie obrad warunkowało więc ukrycie Chleba eucharystycznego, co umożliwiała czasem dość nieskrępowany sposób bycia²⁵². Gdy emocje ostygły starano się niekiedy rekompensować ślady sejmikowych dysput w kościele. Szlachta brzeska w laudum sejmiku z 10 września 1711 r. przyznała oo. Augustianom połowę kwoty, jaka miała być „przy prowiancie wybrana” z przeznaczeniem na remont wyposażenia świątyni, gdzie odbywały się zjazdy „nie bez przeszkody y częstokroć zepsowania ławek”²⁵³.

Mimo podkreślonej skłonności do porozumienia, stolnik akceptował niekiedy formy przemocy, zwłaszcza gdy chodziło o interes stronnictwa²⁵⁴. W 1755 r., przed sejmikiem deputackim, bracia Matuszewiczowie radzili Hieronimowi Florianowi Radziwiłłowi, by przed zjazdem przeprowadził demonstrację wojska. Radziwiłł ostatecznie nie posłuchał tych rad²⁵⁵. Kiedy przyszedł dzień sejmiku – 3 lutego 1755 r. dwa najważniejsze stronnictwa w powiecie zjechały w buńczucznych nastrojach, stolnik wyznał: „nie tak o obraniu deputatów jako bardziej o spotkaniu myśleliśmy”²⁵⁶. Interesującą wypowiedź stolnika znajdujemy przy opisie sejmiku posel-

²⁴⁶ Na temat koncepcji honoru w mentalności szlachty, por. J. Ronikier, *Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z dziejów mentalności szlachty polskiej 1706 – 1725*, Kraków 1992, s. 48

²⁴⁷ Por. W. Kriegseisen, dz. cyt., s. 74 – 76.

²⁴⁸ S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce [w] Kościół w Polsce*, t. II, *Wiek XVI – XVIII*, Kraków 1969, s. 477.

²⁴⁹ T. Kaklin, *Spółczesność doby saskiej w oczach moralisty*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 1969, No 108, Historia XVI, s. 26.

²⁵⁰ K. Górski, *Zarys dziejów duchowości w Polsce*, Kraków 1986, s. 75 i in.

²⁵¹ Z. Kuchowicz, *Obyczaje staropolskie ...*, s. 116-121.

²⁵² M. Matuszewicz, t. I, s. 628; Tegoż, t. II, s. 10.

²⁵³ ABAK, t. IV, s. 371, laudum sejmiku brzeskiego, 10 września 1711 r.

²⁵⁴ Por. M. Matuszewicz, t. II, s. 8.

²⁵⁵ Tamże, s. 466 – 467.

²⁵⁶ Tegoż, t. I, s. 467.

skiego w 1748 r., gdy prowadzący obrady Ignacy Wyganowski „*et praece et comminationibus* przynaglony musiał nas *nemine contradicente* nominować”²⁵⁷. W sformułowaniu tym w sposób paradoksalny przeplatała się wymowa ideologicznej frazeologii z praktyką trybów politycznych, kiedy „zgoda” wytworzona została dzięki presji i perswazji – „prośbą i groźbą”. W pamiętniku Matuszewicza wyraźna jest atencja autora dla ideologii szlacheckiej i tradycji określonych zachowań. Wobec tych zagadnień zajmował on jednak stanowisko pragmatyczne. Z kolei Świejkowski o relacjach politycznych w powiecie brzeskim w 1756 r. napisał: „To wdztwo w takiej jest animozyi i spolnej zgodzie, że nigdy od lat [...]dziesiąt o równych sercach i afektach nikt nie pamięta [...]”²⁵⁸.

W przekazach Szyrmy i Matuszewicza mamy odzwierciedlenie różnych odniesień do zjawisk politycznych. Widoczna jest odmienna postawa pamiętnikarzy wobec magnaterii. W różny też sposób przedstawili motywy zrywania przez siebie sejmików²⁵⁹. Przyczyny odmienności w postrzeganiu zachowań na obszarze działalności publicznej można upatrywać w specyfice regionalnej lub w określonej rzeczywistości społeczno-politycznej (wojna, pokój, konfiguracje polityczne) czy temperamencie autorów. W relacji Szyrmy przekazanej z dużą dawką emocji²⁶⁰, silnie zostały odznaczone przejawy konserwatyzmu i lokalnej tożsamości. Elementy te wydają się być bardziej wyeksponowane niż u Matuszewicza. Rodzina Szymów h. Lubicz, osiadłość ziemską w powiecie pińskim miała już w XVI w.²⁶¹ Matuszewicz tym czasem był posesjonatem brzeskim, dopiero w drugim pokoleniu²⁶². Szyrma i Matuszewicz byli przedstawicielami różnych pokoleń. Jednak na przestrzeni blisko 70 lat epoki saskiej w relacjach prozatorskich i materiale epistolograficznym sytuacje antagonistyczne na sejmikach opisywano za pomocą takich samych figur retorycznych. Wpływ czynnika magnackiego na sejmik również był niezmienny. Między powstaniem omawianych pamiętników nie minęło dużo czasu. Diariusz Szyrmy zaczęty został jeśli wierzyć autorowi w 1691 r.²⁶³, a ostatnie wpisy odnotowano w 1732 r.²⁶⁴, 1739 r.²⁶⁵ i 1741 r.²⁶⁶ Pamiętnik Matuszewicza powstawał prawdopodobnie w latach 1754/1755 – 1765/1766²⁶⁷. W przekazach obu pamiętnikarzy jest dostrzegalne zjawisko poddawania presji, przemocy i przymusu swego rodzaju kontroli społecznej.

²⁵⁷ Tamże, s. 272.

²⁵⁸ AGAD, APP, sygn. 55, t. II, s. 202 [222].

²⁵⁹ BTNP, R. 113, k. 110, k. 115, k. 118v; M. Matuszewicz, t. I, s. 312 – 313; tegoż, t. II, s. 277.

²⁶⁰ Na temat emocjonalnego stylu narracji w pamiętnikach epoki saskiej, por. H. Dziechcińska, *Pamiętniki czasów saskich: od sentymentalizmu do sensualizmu*, Bydgoszcz 1999, s. 28-62.

²⁶¹ Por. *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo brzeskie litewskie 1667-1690*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2000, s. 136, 142, 158; por. *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. Powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów dowodów urzędowych*, t. VIII, Lipsk 1841, s. 647.

²⁶² Por. M. Matuszewicz, t. I, s. 377 – 400.

²⁶³ BTNP, R. 113, k. 79.

²⁶⁴ Tamże, k. 104, k. 118v.

²⁶⁵ Tamże, k. 83.

²⁶⁶ Tamże, k. 100.

²⁶⁷ B. Królikowski, *Wstęp* [w:] M. Matuszewicz, t. I, s. 9 – 10.

Obaj pamiętnikarze działali zgodnie z tradycją zachowań politycznych w konwencji uznanych wzorców. Odmienny był jedynie kontekst ich aktywności publicznej. Matuszewicz w systemie klientalnym znalazł możliwości rozwijania kariery – gdzie zewrwanie bądź ocalenie sejmiku warunkowała aktywność na rzecz patrona i ocena szans powodzenia zjazdu. Partykularne działania Szyrmy przeciw sejmikowi, poparte przezornie deklaracją respektowania interesów publicznych - były reakcją wobec kryzysu. Protesty pamiętnikarza - jak sam wyjaśnił - stanowiły indywidualne manifestacyjne wyrażenie sprzeciwu wobec subiektywnie odczuwanej niesprawiedliwości w obliczu narażonych na szwank spraw prywatnych.

Uczestnicy sejmiku mieli do czynienia z dwoma rodzajami zjawisk wywierania presji na obradujących. Jedne były zgodne z prawem, stanowiąc efekt obyczaju bądź procedury prowadzenia i kończenia zjazdu (manifest *contra totum actum* sejmiku, jednoczesne zagajenie i pożegnanie zjazdu i inne). Z drugiej strony - incydenty faktycznie bezprawne, bądź rozgrywające się na granicy prawa - przykłady presji fizycznej czy groźby jej użycia, ale również wszelkie próby manipulowania procedurami przebiegu zjazdu (przekupstwo, celowe błędy formalne, „kradzież sejmiku” i inne) .

W świetle omówionych źródeł wydaje się, że gwałtowne konflikty były powodowane najczęściej obok rywalizacji politycznych, także problemami gospodarczymi (jak np. melioracja taryf podatkowych)²⁶⁸. Istotne znaczenie dla generowania omawianych incydentów miała też kwestia godności. Silnie zakorzenione w szlacheckiej świadomości było nadmiernie wyolbrzymione poczucie honoru, które każało egzekwować zadośćuczynienie za każdy przejaw swoiście interpretowanej zniewagi²⁶⁹. W powstawaniu sytuacji konfliktowych istotną rolę mogła odgrywać indywidualna strona cech temperamentalnych, takich jak np. impulsywność. Jej spotęgowanie następuje jak wiadomo wskutek subiektywnego wrażenia anonimowości w obrębie dużego tłumu („tumult”), co mogło być konsekwencją zdefiniowanego przez Edwarda Dienera zjawiska deindywidualizacji²⁷⁰, powodującego utratę kontroli nad zachowaniem w związku z poczuciem bezkarności sprzyjającego procesom niepoahamowanej agresji i przemocy dokonywanych w licznej grupie²⁷¹. Bezpardonową gremialną rozróbą, kończyło się jednak niewiele sejmików, częstsze były pojedyncze utarczki słowne lub rękoczynny wynikające z zatargów o podłożu osobistym²⁷².

²⁶⁸ AGAD, AR dz. V, sygn. 2225, s. 30; tamże, sygn. 14339, s. 101; tamże, sygn. 17142, s. 35; tamże, sygn. 10968.

²⁶⁹ Por. A. Ročko, „Honor nader czczony!” – o wpływie wojen, żywiołów, niepokoїв na postawy Sarmatów czasów saskich [w] *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2004, s. 143 – 151; por. M. Forycki, *Anarchia polska w myśli Oświecenia. Francuski obraz Rzeczypospolitej szlacheckiej u progu czasów stanisławowskich*, Poznań 2004, s. 95.

²⁷⁰ E. Diener, *Deindividuation: Causes and consequences*, „Social Behavior and Personality”, vol. 5 (1), 1977, s. 143 – 155.

²⁷¹ M. Matuszewicz, t. I, s. 260, 313, 419-420, 468; tegoż, t. II, s. 10

²⁷² Tegoż, t. I, s. 205, 232, 347; tegoż, t. II, s. 8.

Zjawiska konfliktowe, gniewu, agresji i przemocy są tłumaczone współcześnie w kontekście mechanizmów psychosomatycznych²⁷³. Problematyka ta jest analizowana w aspekcie czynników związanych m.in. ze złożonym kompleksem kumulowania się stanów frustracji²⁷⁴, które są rozumiane jako zablokowanie aktywności organizmu ludzkiego skierowanej na cel lub określają stan wewnętrzny będący rezultatem napotkania takiej przeszkody²⁷⁵. Wspomniany mechanizm może być przyczyną symptomów deprivacji relatywnej (subiektywnej)²⁷⁶. Stany deprivacji mogły mieć wpływ w dziejach na zjawiska przemocy zbiorowej i masowe bądź jednostkowe ruchy niezadowolenia społecznego, choć wnioski badań w tej materii nie zawsze są jednoznaczne²⁷⁷. Zjawisko deprivacji relatywnej rozumiane jest jako subiektywne odczuwanie przez jednostkę niezgodności między wartościami, które są przez nią oczekiwane („potrzeby, cele, wartości”) a wartościami osiągalnymi czyli możliwościami danej osoby w chwili obecnej (psychiczny dyskomfort)²⁷⁸. Wspomniana jednostka szuka odniesienia dla swojego obecnego statusu, porównując się z innymi osobami²⁷⁹. Intensywność deprivacji relatywnej, stymuluje natężenie uczuć niezadowolenia, złości i irytacji²⁸⁰. Zjawiska przemocy na płaszczyźnie politycznej mogą być determinowane przez różne formy deprivacji relatywnej: deprivację ubytkową (decremental deprivation), kiedy oczekiwane przez jednostkę (bądź grupę) wartości pozostają bez zmian, ograniczeniu ulega natomiast stopień ich osiągalności; deprivację aspiracyjną (aspirational deprivation), gdzie możliwości pozostają względnie stałe przy wzrastających oczekiwaniach (aspiracjach) osoby (osób); deprivacja wzrastająca (progressive deprivation) – ograniczenie możliwości (osiągnięcia celu) przy jednoczesnym wzroście oczekiwań (aspiracji) jednostki²⁸¹.

Na skrajne stany emocjonalne oraz na relewantne wydarzenia w życiu codziennym szlachty epoki saskiej wpływ miały różne czynniki²⁸². Wieloaspektowość zagadnienia wymaga podejścia interdyscyplinarnego. Wymienić należałoby korelaty społeczno-kulturowe (mechanizmy polityczne, kryzys gospodarczy²⁸³, system

²⁷³ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 2005, s. 235-261.

²⁷⁴ J. J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 2002, s. 227.

²⁷⁵ B. Wojciszke, *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2004, s. 349.

²⁷⁶ T. R. Gurr, *Relatywna deprivacja a impuls przemocy* [w] *Socjologia. Lektury*, red. P. Sztompka, M. Kucia, Kraków 2005, s. 658 – 664; P. Mazurkiewicz, dz. cyt., s. 21 – 50, 276 - 304.

²⁷⁷ Z. W. Rykowski, *Streszczenie wybranych artykułów*: D. Snyder, Ch. Tilly, *Deprivacja i przemoc zbiorowa we Francji: 1830 – 1960* [w] *Przemoc zbiorowa...*, s. 190 – 192.

²⁷⁸ T. R. Gurr, dz. cyt., s. 659.

²⁷⁹ W. G. Runciman, *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*, Berkeley 1966, s. 11.

²⁸⁰ Tamże, s. 10 – 12.

²⁸¹ T. R. Gurr, dz. cyt., s. 664.

²⁸² Por. B.Czart., rkps 1678, s. 28, 29.

²⁸³ J. Gierowski, *Między saskim absolutyzmem a złotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712 – 1715*, Wrocław 1953, s. 9 – 16.

wartości uniwersalnych²⁸⁴, ideologia grupy społecznej²⁸⁵), a nawet determinanty biologiczno-przyrodnicze (warunki termiczne²⁸⁶, klęski elementarne²⁸⁷, m.in. epidemie²⁸⁸, powodzie²⁸⁹). W sposobie myślenia szlachty ślad pozostawiły wojny²⁹⁰ – domowe i wojna północna, z grabieżami i bezceremonialnymi rekwizycjami żołnierzy szwedzkich, saskich, moskiewskich i wojsk rodzinnych²⁹¹. Wypadki te spowodowały rozpaczliwą konstatację F. Szyrmy: „opłakana wolności nasza, miasto złotej swobody, kule ołowiane połykasz, i jarzmo żelazne nosisz!”²⁹².

Oprócz kryzysu gospodarczego, poczucia strachu i zagrożenia²⁹³, zamieszania i trwogi czasów saskich mogły być przyczyną między innymi upadku systemu wartości czy wpływać na stany rozgoryczenia bądź rozdrażnienia i gniewu²⁹⁴. Pewną rolę w incydentach konfliktowych odgrywać też mógł alkohol²⁹⁵, którego obecność na sejmikach w relacji M. Matuszewicza jawiła się jako częsty element polityki przedwyborczej na zjazdach²⁹⁶.

Postawy wobec zjawisk przemocy i presji były zróżnicowane. Spojrzenie na osiemnastowieczne procesy społeczne może pomóc przynajmniej w częściowym zrozumieniu symptomów kryzysu i rozkładu politycznego szlacheckiej Rzeczypospolitej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

²⁸⁴ Por. B. Rok, *System wartości moralnych w poradnikach dobrego życia w XVIII wieku* [w] *Edukacja ku wartościom*, pod red. A. Szerlag, Kraków 2004, s. 227 – 234.

²⁸⁵ E. Opaliński, dz. cyt., s. 6-91.

²⁸⁶ Na temat ekstremalnych warunków klimatycznych w czasach saskich na ziemiach koronnych, por. R. Przybylak, G. Wójcik, K. Marciniak, W. Chorażyczewski, W. Nowosad, P. Oliński, K. Syta, *Zmienność warunków termiczno-opadowych w Polsce w okresie 1501 – 1840 w świetle danych historycznych*, „Przegląd Geograficzny”, 2004, t. 76, z. 1, s. 18, 19, 22.

²⁸⁷ F. Jukniewicz, *Zjawiska meteorologiczne i stan urodzajów oraz pomory w Polsce w latach 1697 – 1750*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, pod red. P. Dąbkowskiego, R. XVII – 1937, [1939], z. 1, s. 63 – 70; S. Namaczyńska, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648 – 1696*, Lwów 1937, s. 27 – 104; M. Sadowski, *Głód, klimat i historia*. „Problemy”, nr 5 (478) maj 1986, s. 34–37.

²⁸⁸ J. Kracik, *Pokonać czarną śmierć. Staropolskie postawy wobec zarazy*, Kraków 1991; A. Karpiński, *Walka z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób w Rzeczypospolitej w XVI – XVIII w. i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000; por. ABAK, t. IV, laudum sejmiku brzeskiego, 20 sierpnia 1710 r. s. 367; Por. BTNP, R 113, k. 96 – 96v.

²⁸⁹ Por. BTNP, R. 113, k. k. 100; Tamże, k. 116v.

²⁹⁰ J. Ronikier, dz. cyt., s. 25 – 36, 151 – 166; A. K. Link-Lenczowski, *Czy wojna północna była okresem trwałego załamania systemu wartości funkcjonujących w Rzeczypospolitej?* [w] *Rzeczypospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, red. J. Muszyńska, Kielce 2001, s. 279 – 288; J. K. Goliński, „*Bellonae domus descriptio*”. *Strach przed wojną wśród lęków doby saskiej* [w] *Między barokiem a oświeceniem. Wojny i niepokoje ...*, s. 152 – 160.

²⁹¹ Por. B.Ossol., rkps 659/I, s. 1019; B.Czart., rkps 193, s. 184; Por. BTNP, R 113, k. 85, k. 91, k. 93, k. 93v, , k. 94v, , k. 95, k. 99 k. 100v.

²⁹² BTNP, R. 113, k. 86v.

²⁹³ O wpływie lęku i poczucia opresji na powstawanie stanów agresywnych por. A. Kępiński, *Lęk*, Warszawa 2002; M. Hraciarek, *Agresja jako mechanizm obronny* [w] *Przemoc i agresja...*, s. 111-118.

²⁹⁴ M. Matuszewicz, t. I, s. 419 – 420.

²⁹⁵ Na temat wpływu alkoholu na postawy agresywne, zob. Z. Kuchowicz, *Spożycie alkoholu i zagadnienie jego wartości w XVIII wieku*, „*Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*”, T. XXXI, „*Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*”, *Pożywienie w dawnej Polsce*, T. 9, z. 3, 1967, s. 144 – 145.

²⁹⁶ M. Matuszewicz, t. I, s. 310, 312, 313, 418, 468.

Aneks

Tabela nr 3. Posłowie brzescy i pińscy w dobie saskiej

Sejm	Posłowie powiatu brzeskiego	Posłowie powiatu pińskiego	Źródło
Sejm koronacyjny w Krakowie (16 IX 1697 – 1 X 1697)	Ludwik Konstanty Pocię, podkomorzy brzeski; Rajnold [Reginald, Reginald, Reinhold] Sadowski, pisarz z. brzeski	Janusz Wiśniowiecki; Stanisław Ciechanowicz, podkomorzy piński	<i>Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody mińskiego</i> . (1666 – 1721), wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 191
Sejm pacyfikacyjny w Warszawie (16 – 28 IV 1698)	Ludwik Konstanty Pocię, podkomorzy brzeski; Rajnold Sadowski, pisarz z. brzeski	Kazimierz Michał Pac, pisarz w. litewski; Ogiński starosta gorzowski	B.Czart, rkps 192, s. 161; <i>Pamiętniki, ...</i> , s. 195
Sejm zwyczajny pacyfikacyjny w Warszawie (16 IV – 30 VII 1699)	Ludwik Konstanty Pocię, podkomorzy brzeski; Rajnold Sadowski, pisarz z. brzeski	Kazimierz Michał Pac, pisarz w. litewski, kawaler maltański; Woronicz, wojski piński	AGAD, AR dz. VI, sygn. II – 51a, s. 18; B.Ossol., rkps 659/1, s. 987, s. 995; B. Czart, rkps 193, s. 184; B. Dybaś, <i>Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.</i> , „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 84, z. 2, 1991, s. 244; <i>Pamiętniki...</i> , s. 203.
Sejm zwyczajny w Warszawie (30 V – 18 VI 1701)	Dominik Szujski [Szujski], chorąży brzeski; Zygmunt Benedykt Chrzanowski, cześnik brzeski, sędzia grodzki brzeski	Michał Ciechanowicz (s. Stanisława), podkomorzy piński; Kasper Parysowicz [Paryszewicz], horodniczy piński	ABAK, r. IV, s. 307 – 318, instrukcja brz. 18 IV 1701; <i>Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701-1702</i> , wyd. P. Smolarek, Warszawa 1962, s. 354, 355
Sejm zwyczajny w z limity w Warszawie (22 XII 1701 – 6 II 1702)	Dominik Szujski [Szujski], chorąży brz.; Zygmunt B. Chrzanowski, cześnik brzeski, sędzia grodzki brzeski	Michał Ciechanowicz, podkomorzy piński; Kasper Parysowicz [Paryszewicz], horodniczy pin.	B.Czart, rkps 1946, s. 167; <i>Diariusz Sejmu Walnego Warszawskiego 1701 – 1702...</i> , s. 354, 355
Sejm nadzwyczajny w Lublinie (11 VI – 19 VIII 1703)	Michał Serwacy Wiśniowiecki, hetman polny lit.; Ludwik Konstanty Pocię, strażnik w. litewski	Piotr Stanisław Gołdebski, chorąży piński; Michał Orzeszko, podstoli i podstarości piński	AGAD, AR, dz. II, sygn. 2007; APP, sygn. 2065, s. 1; AGAD, AR dz. VI, sygn. II – 51a, s. 126, 141; BTNP, R. 113, k. 87v

Walna Rada Warszawska (4 II – 16 IV 1710)	Rajnold Sadowski, pisarz z. brzeski; Stanisław Tyszkowski, podstoli brzeski; Zygmunt B. Chrzanowski, podstar. brz., cześnik brz. [w: <i>Diarjusz Walnej Rady...</i> , posłowie: Radziwiłł, kanclerzyc lit., Chrzanowski, Machnowicz, Nestorowicz]	Piotr Stanisław Godebski, chorąży piński; Orzeszko	B.Czart., rkps 1678, s. 24; B.Czart., rkps 2194; s. 19, s. 53; ABAK, t. IV, s. 361 – 366, instrukcja brz. 23 I 1710; <i>Diarjusz Walnej Rady Warszawskiej z roku 1710</i> , wyd. R. Miernicki, Wilno 1928, s. 136, przyp. 1, s. 137
Sejm nadzwyczajny w Warszawie (5 – 19 IV 1712)	Rusiecki, kasztelan miński; Zygmunt Benedykt Chrzanowski, podstarości brzeski, cześnik brz.	Piotr Stanisław Godebski, chorąży piński; Józef Protasowicz [Protaszewicz], cześnik piński	B.Ossol., rkps 233/II, s. 1241 – 1249; BN, rkps 6660, s. 25 – 29; BTNP, R 113, k. 97v.; VL, VI, f. 225, s. 110; <i>Pamiętniki...</i> , s. 300.
Sejm nadzwyczajny z limity w Warszawie (31 XII 1712 – 12 II 1713)	Rusiecki, kasztelan miński; Zygmunt Benedykt Chrzanowski, podstarości brzeski, cześnik brz.	Piotr Godebski, chorąży piński; Józef Protasowicz [Protaszewicz], cześnik piński	BN, rkps 6660, s. 25 – 29; BTNP, R 113, k. 97v.; B.Ossol., rkps 233/II, s. 1241 – 1249; <i>Pamiętniki...</i> , s. 300.
Sejm zwyczajny w Grodnie (3X – 14 XI 1718)	Adam Sierżputowski, miecznik brzeski; Kality Hornowski; Michałowski	Stefan Kurzeniecki, sędzia gr. piński; Aleksander Skirmont, [Skirmunt] skarbnik piński	AGAD, AR dz. V, sygn. 11882, s. 7 – 9; BN, Zb. Morst., rkps 6654, k. 479, k. 480v; BTNP, R 113, k. 104v; ABAK, t. IV, s. 430 – 433, laudum sejmiku brzeskiego 22 VIII 1718
Sejm zwyczajny z limity w Warszawie (30 XII 1719 – 22 II 1720)	Samuel Juriewicz (Jurawicz), pisarz dekretowy lit.; Franciszek Chrzanowski, łowczy brzeski	Stefan Kurzeniecki, sędzia grodzki piński; Aleksander Skirmont, [Skirmunt] skarbnik piński	AGAD, APP, sygn. 64, s. 3, 4, 17, 65, 97, 101, 150; BN, Zb. Morst., rkps 6654, k. 505v, k. 506, k. 509, k. 513v, k. 519v, k. 521v, k. 524v, k. 538, k. 561; B. Czart., rkps 206, s. 198, s. 213; BTNP, R 113, k. 104v, 105v; ABAK, t. IV, s. 439 - 440, suplement do instr. brz., 7 II 1719
Sejm zwyczajny w Warszawie (30 IX – 11 XI 1720)	Antoni Aleksander Pociąg, oboźny w. litewski; Ambroży Kazimierz Kościuszko, pisarz ziemski brzeski [w: <i>Pamiętniki...</i> , s.	Józef Zamojski, ordynat; Kasper Parysowicz, stolnik piński	B.Czart., rkps 206, s. 338, s. 380; BTNP, R 113, k. 106v; <i>Teka Gabriela Junoszy Podońskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego</i> , wyd.

	356, zamiast Kościuszki podany Chrzanowski]		K. Jarochoowski, t. II, Poznań 1855, s. 110; <i>Pamiętniki ...</i> , s. 356
Sejm zwyczajny w Warszawie (5 X – 16 XI 1722)	Zygmunt Benedykt Chrzanowski, podkomorzy brzeski [wybrany na powtórny sejmiku]	Józef Ogiński, starosta braclawski; Kasper Parysowicz, stolnik piński [posłów wybrał powtórny sejmik]	AGAD, AR dz. V, sygn. 2225, s. 13; BJ, rkps 6259 IV, s. 151, 163, 168, 192, 206; BTNP, R 113, k. 108v
Sejm zwyczajny w Warszawie (2 X – 13 XI 1724)	Michał Józef Sapieha, pisarz polny litewski; Michał Stanisław Suzin, stolnik brzeski	Józef Ogiński, starosta gorzdowski, pułkownik JKM; Michał Orzeszko, wojski i podstarości piński	B.Czart, rkps 206, s. 1005, 1006, 1024; BTNP, R 113, k. 110; BJ, rkps 3738, s. 398.
Sejm zwyczajny w Grodnie (28 IX – 9 XI 1726)	Michał Józef Sapieha, pisarz polny litewski; Michał Stanisław Suzin, stolnik brzeski	Józef Ogiński, starosta gorzdowski, pułkownik JKM; Michał Orzeszko, wojski i podstarości piński	AGAD, APP, sygn. 67, s. 21, 35, 113, 115, 125; BJ, rkps 3738, s. 89; BN, Zb. Morst., rkps III 6666, k. 28, k. 66, k. 69, k. 70, k. 70v, k. 71, k. 71v, k. 72, k. 72v, k. 73, k. 74, k. 74v, k. 76; BN, Zb. Morst., rkps 6655, k. 67, k. 71v, k. 92, k. 95, k. 95v; BTNP, R 113, k. 112
Sejm nadzwyczajny w Grodnie (22 – 29 VIII 1729)	Adam Sierzputowski, miecznik i sędzia grodzki brzeski; Adam Kościa, sędzia wojskowy, pułkownik petyhorski JKM	Józef Ogiński, miecznik lit., starosta gorzdowski, generał regimentu Wielkiego Księstwa Litewskiego; Karol Wyżycy, podkoniuszy lit. [posłów wybrał trzeci sejmik]	BN, Zb. Morst., rkps 6655, k. 269v, k. 271, k. 271v, k. 273; BTNP, R 113, k. 60v; tamże, k. 116v; <i>Teka G. J. Podoskiego ...</i> , t. III, s. 306
Sejm zwyczajny w Grodnie (2 – 14 X 1730)	vacat	vacat	BTNP, R 113, k. 116v; <i>Teka G. J. Podoskiego ...</i> , t. IV, s. 17
Sejm nadzwyczajny w Warszawie (18 IX – 2 X 1732)	Kościa; Hornowski (cum protestatione)	vacat	AGAD, AR dz. VI, sygn. II – 61; <i>Teka G. J. Podoskiego ...</i> , t. IV, s. 106, 156
Sejm nadzwyczajny w Warszawie (26 I – 2 II 1733)	Antoni Aleksander Pocij, strażnik w. lit.; Zygmunt Benedykt Chrzanowski, podkomorzy brzeski	vacat	AGAD, Archiwum Roskie, LVII/15, s. 1-3; <i>Teka G. J. Podoskiego ...</i> , t. IV, s. 314; ABAK, t. IV, s. 460 – 464, instrukcja brz. 15 XII 1732; M. Matuszewicz, t. I, s. 53
Sejm konwokacyjny w Warszawie (27 IV	Karol Józef Sapieha, pisarz polny lit.; Piotr	Antoni Orzeszko, sędzia ziemski piński;	BUW, rkps 358, s. 146; B.Ossol., rkps

- 23 V 1733)	Wereszczaka, obożny brz.; Józef Dombroski [Dąbrowski] star. inowrocławski; Józef Hornowski, cześnik brzeski	Stefan Kurzeniecki podczaszy piński i sędzia grodzki piński	302/II, s. 263; B.Ossol., rkps 349/II, k. 78; B.Czart., rkps 571, s. 56; ABAK, t. IV, s. 466 – 471, instrukcja brz. 18 III 1733
Sejm zwyczajny pacyfikacyjny w Warszawie (27 IX – 8 XI 1735)	Karol Józef Sapieha, pis. pol. lit., płk husarski wojsk lit.; Stefan Tarkowski, miecznik bełski	Orzeszko	B.Racz., rkps 15, s. 230; ABAK, t. IV, s. 513 – 518, instrukcja brz. 16 VIII 1735
Sejm nadzwyczajny pacyfikacyjny w Warszawie (25 VI – 9 VII 1736)	vacat	Kurzeniecki, sędzia piński; Orzeszko	AGAD, Archiwum Roskie, LVII/15, s. 4-5; B.Czart. rkps 3628, s. 184
Sejm zwyczajny w Warszawie (6 X – 17 XI 1738)	Florian Grabowski, sędzia gr. brzeski, horodniczy brz.; Hornowski, pisarz ziemski brzeski	Władysław Jelski, starosta piński; Samuel Orda horodniczy piński	BJ, rkps 31, k. 4; <i>Teka G. J. Podoskiego...</i> , t. IV, s. 474
Sejm zwyczajny w Warszawie (6 X – 17 XI 1740)	Florian Grabowski, horodniczy i sędzia gr. brzeski; Emanuel Chrzanowski, podkomorzyc brzeski	vacat	B.PAU-PANKr., rkps 1108, k. 80; B.Ossol, rkps 306/II, k. 3; <i>Teka G. J. Podoskiego...</i> , t. IV, s. 712, 788; ABAK, t. IV, s. 530 – 535, instrukcja brz. 22 VIII 1740; M. Matuszewicz, t. I, s. 166
Sejm zwyczajny w Grodnie (5 X – 16 XI 1744)	vacat	Władysław Jelski, starosta piński; Leopold Orzeszko	B.Ossol., rkps 4824/I, k. 122; B.Czart., rkps 583, s. 603; B.Czart., rkps 597, s. 168, s. 324; M. Matuszewicz, t. I, s. 229 - 234
Sejm zwyczajny w Warszawie (3 X – 14 XI 1746)	Ignacy Sadowski, starosta słonimski; Paweł Buchowiecki, pisarz ziemski brzeski	Michał Kazimierz Ogiński, cześnik lit.; Paweł Szyrma, pisarz ziemski piński	AGAD, APP, sygn. 72, s. 348, 358; BJ, rkps 201, k. 53; B.Czart, rkps 597, s. 381, s. 403, s. 436-437, s. 441; B.Racz., rkps 225, k. 36; <i>Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII</i> , t. II, <i>Dyaryusz sejmowy z r. 1746</i> , wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1912, s. 241; M. Matuszewicz, t. I, s. 257

Sejm zwyczajny w Warszawie (30 IX – 9 XI 1748)	Marcin Matuszewicz, stolnik, pisarz grodzki brzeski; Stanisław Kropiński, miecznik nowogródzki	Władysław Jelski, starosta piński; Michał Ciechanowicz, starosta drużyłowski	B.Racz., rkps 202, k. 112; B.Czart, rkps 597, s. 515, s. 527, s. 529, s. 561, s. 562, s. 568, s. 610, s. 614, s. 618, s. 620, s. 623, s. 624, s. 649; <i>Dyaryjusz sejmowe z wieku XVIII</i> , t. I, <i>Dyaryjusz sejmu z r. 1748</i> , wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1911; s. 306; ABAK, t. IV, s. 541 – 551, instrukcja brz. 18 VIII 1748; M. Matuszewicz, t. I, s.271- 272
Sejm nadzwyczajny w Warszawie (4 – 18 VIII 1750)	Karol Wieszczycki, podstoli, podstarości brzeski; Franciszek Ursyn Niemcewicz, cześnik brzeski	vacat	AGAD, AR dz. V, sygn. 13147, s. 13; AGAD, AR dz. V, sygn. 17362/IV, s. 27; B.Czart, rkps 597, s. 693; B.Czart., rkps 966, s. 928 [s. 939]; <i>Diarjusz sejmowe z wieku XVIII</i> , t. III, <i>Diarjusz sejmów z lat 1750, 1752, 1754 i 1758</i> , wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937, s. 34; M. Matuszewicz, t. I, s. 308 -309
Sejm zwyczajny w Grodnie (2 – 26 X 1752)	Jan Sapieha, wojewódzic mścisławski; Józef Sylwester Sosnowski, pułkownik	Leopold Orzeszko, stolnik piński; Józef Kurzeniecki, podczaszki piński	AGAD, AR dz.. V, sygn. 10965, s. 7; B.Czart, rkps 597, s. 711, s. 712, s. 714, s. 715, s. 718, s. 722, s. 747; B.PAU-PANKr, rkps 377, s. 480, s. 485, s. 510, s. 511, s. 516, s. 519, s. 526, s. 528; B.Ossol, rkps 6612/II, s. 233 [59], s. 235 [61], s. 239 [65], s. 257, s. 261, s. 262, s. 265, s. 267; <i>Diarjusz sejmowe ...</i> , t. III, s. 136; Matuszewicz, t. I, s. 344 - 345
Sejm zwyczajny w Warszawie (30 IX –	vacat	vacat	AGAD, AR dz. V, sygn. 8098, s. 1; <i>Diar-</i>

31 X 1754)			<i>jusze sejmowe ...</i> , t. III, s. 246; M. Matuszewicz, t. I, s. 418 - 419
Sejm zwyczajny w Warszawie (2 - 11 X 1758)	Ludwik Suzin, sędzia gr. brzeski; Ignacy Oziębłowski, skarbnik brz. [posłowie wybrani na powtórny sejmiku]	Bazyli Godebski, woj-ski piński; Tomasz Kurzeniecki, pisarz ziemski piński	B.Czart., rkps 597, s. 856; <i>Diarjusz sejmowe ...</i> , t. III, s. 289; ABAK, t. IV, s. 555 - 559, instrukcja brz. 23 IX 1758; M. Matuszewicz, t. II, s. 26, 30 - 31, 42
Sejm zwyczajny w Warszawie (6 - 13 X 1760)	vacat	Józef Mikołaj Radziwiłł, ordynat klecki; Antoni Świeżyński [Świeżyński], sędzia gr. piński	AGAD, AR, dz. II, sygn. 2829; B.Czart. rkps 599, s. 57, s. 74; B.Czart. rkps 597, s. 902; BJ, rkps 101, t. VI, s. 466; M. Matuszewicz, t. II, s. 112 - 116
Sejm nadzwyczajny w Warszawie (27 IV - 2 V 1761)	Józef Sapieha, pułkownik JKM; Paweł Buchowiecki, pisarz ziemski brzeski	Stanisław Brzostowski, starosta bystrzycki; Ludwik Orzeszko, stolnik piński	AGAD, AR, dz. II, sygn. 2848; BJ rkps 101, t. VI, s.492 [nr 26]; BJ rkps 101, t. VI, s.548; B.Czart, rkps 3584, s. 66; M. Matuszewicz, t. II, s. 146
Sejm zwyczajny w Warszawie (4 - 7 X 1762)	Józef Sylwester Sosnowski, pisarz w. lit.; Stanisław Kropiński	vacat	B.PAU-PANKr., rkps 2348, k. 4, 8v, 11v, 12; B.Czart. rkps 599, s. 252 [348]; BJ rkps 101, t. VI, s. 669; ABAK, t. IV, s. 560 - 564, instrukcja 23 VIII 1762; M. Matuszewicz, t. II, s.239

Резюме

Насилие, понуждение, продажность и конфликты на брестском и пинском сеймиках в саксий период в свете дневников и переписки

Переломное значение для Великого Литовского Княжества имела уездная реформа 1565-1566 гг., тогда именно были установлены повятовые (уездные) сеймики. В разделенном на два повяты брестско-литовском воеводстве собирались два сеймика: брестский и пинский. Эту основную институцию дворянского самоуправления участники съезда воспринимали как оплот своей свободы. Проблематика литовских сеймиков (в том числе и брестского сеймика), а также специфика парламентарного порядка в саскую эпоху изучались уже неоднократно. Однако совсем небольшое внимание было посвящено до сих пор отношению участников съезда к происшествиям, влияющим на ход сеймика, всяческих аномалий в сего функционировании, а также место, которое эти инциденты занимали в сознании дворянства (шляхты). Рассматривая разные внешние и внутренние инфлюэнции, определяющие отношение дворянства к проявлениям использования на сеймиках силы, принуждения, взяточничества, давления или насилия, невозможно обойти молчанием их общественно-культурного контекста, а также хозяйственной и политической обусловленности.

Summary

The Violence, the pressure, the bribery and conflicts on the Sejm in Brześć and Pińsk in Saxon times in the diaries and correspondence.

For the Great Duchy of Lithuania districts reform with 1565-1566 was crucial, then it established district conventions remained in province Lithuania gathering two province sejms. This basic institution of the self-government of gentleman participants treated as the anchor for liberties. With issues of Lithuanian province assemblies and specify of parliamentary modes in Saxon times, they were doing repeatedly, but little remarks were devoted until now references of participations towards of occurrences interfering in the course of the convention of all irregularities in his functioning and the place these incident filed which in the awareness of the gentry. Discussion different internal and outside the gentries determining attitudes of the gentry forward applying on province assemblies the compulsion bribery, of the pressure or violence, we can not omit their socio-economic context, as well as economic conditionality and political.

